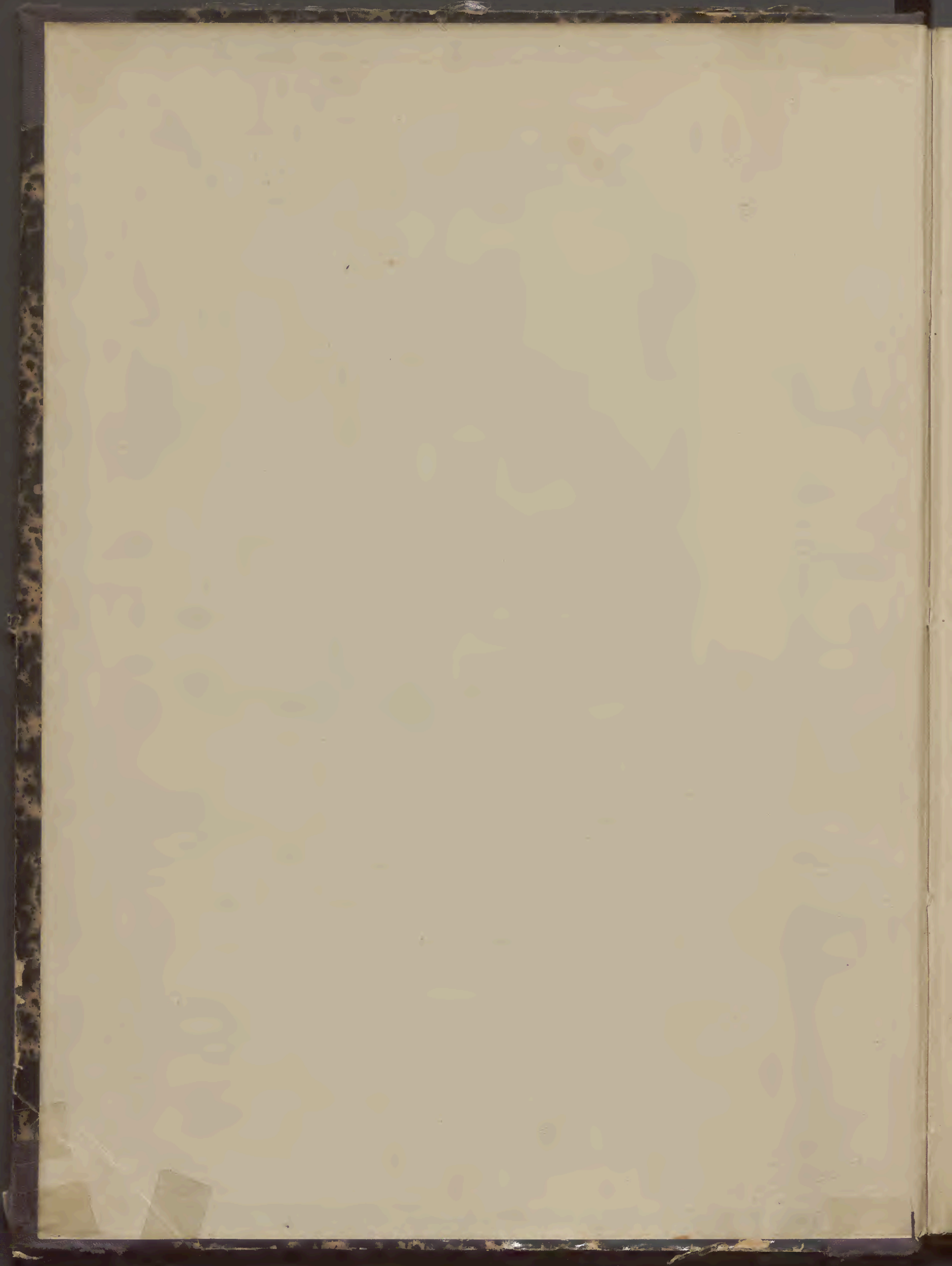
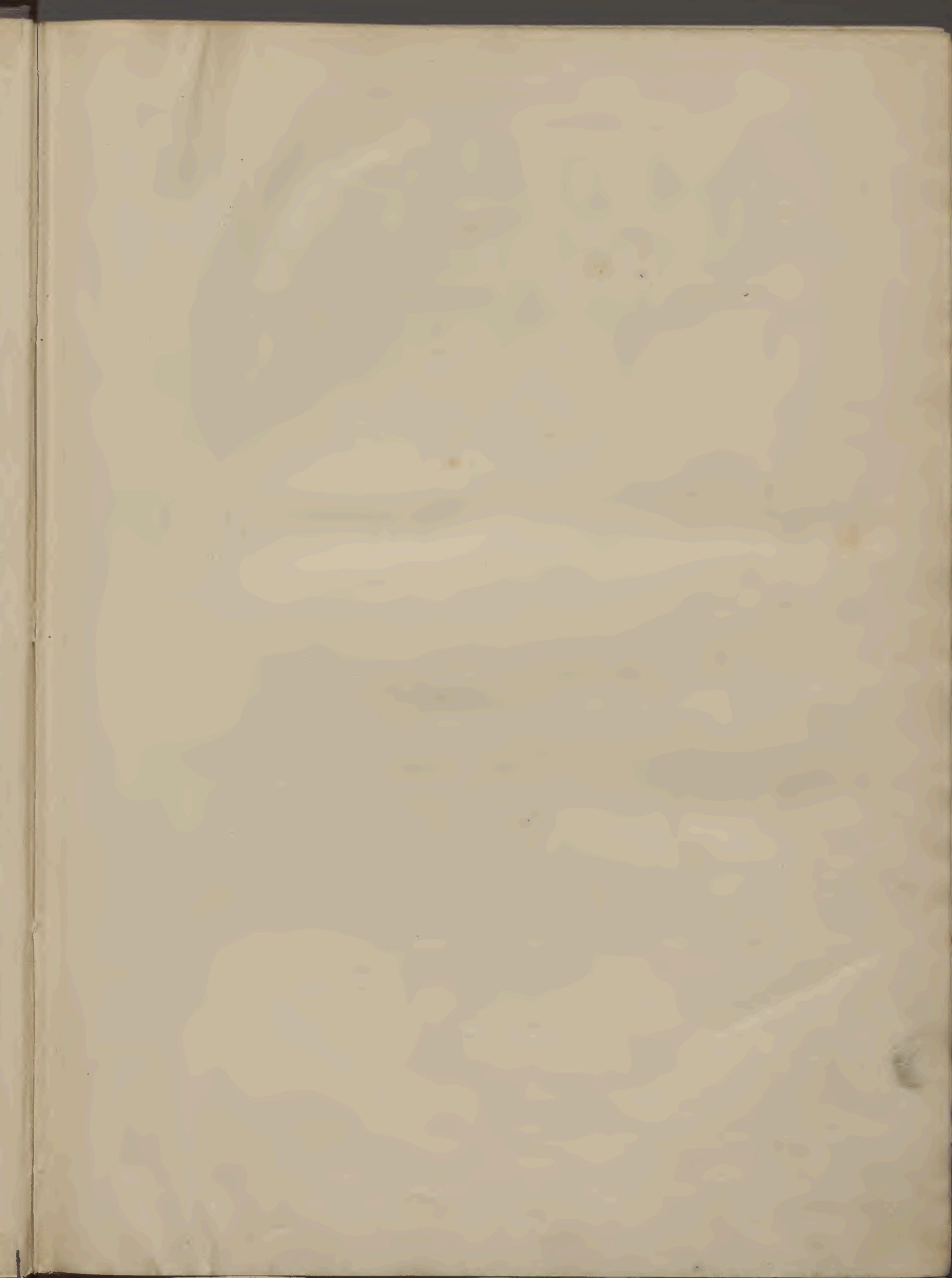
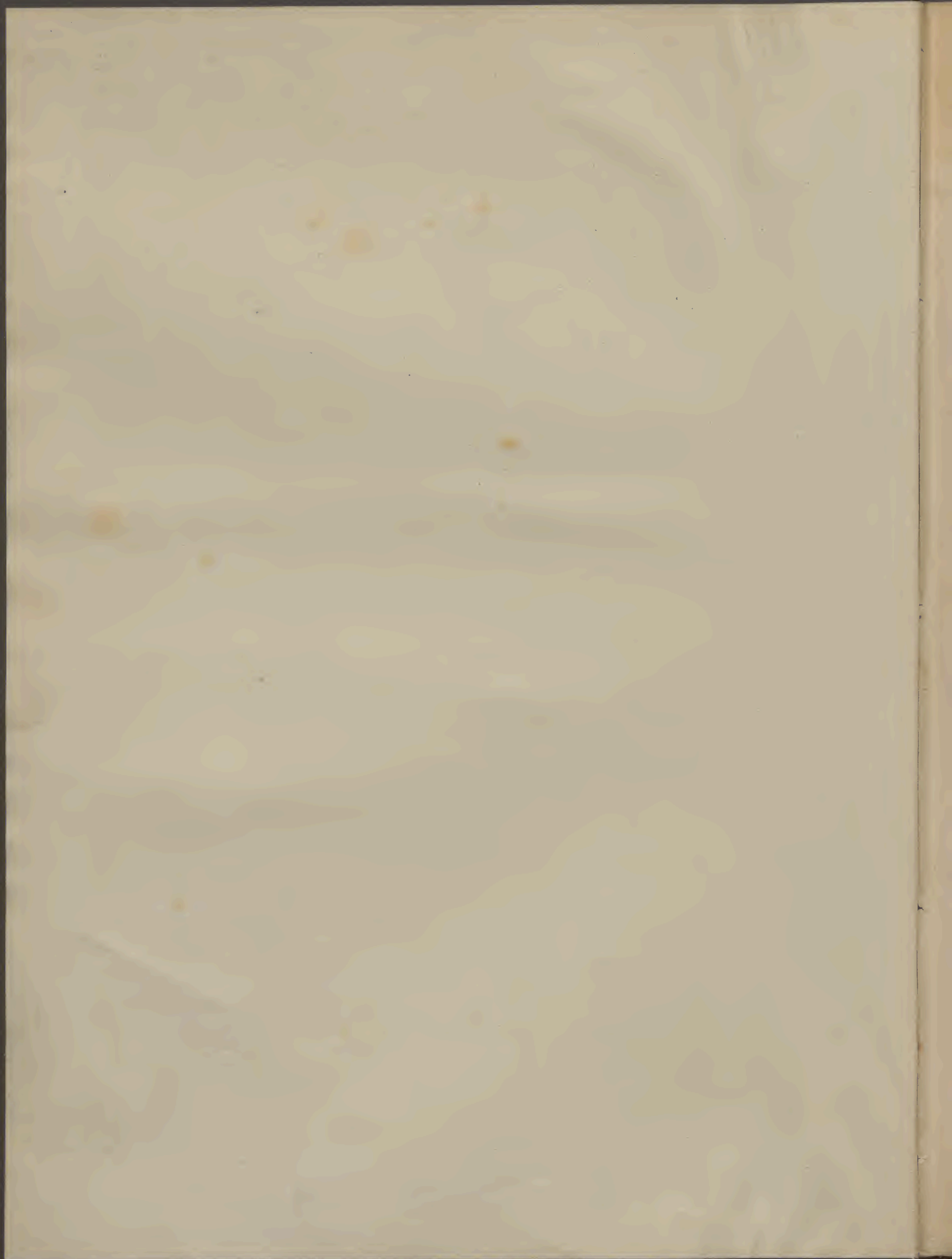

I-203

ԱՐԶԱԳԱՆԿ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԳՈՒՐՈՒ ԵՒ ԳԱԼԻՍ ԿԻՒՐԱԿԷ ՕՐԵՐԸ

Տարեկան բաժանորդագրինն է հիշ թուրքի: Բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է «ԱՐԶԱԳԱՆԿ» խմբագրատանը և Կենտրոնական Գրավաճառանոցում: Օտարաքաղաքացիք դիմում են՝ Тифлисъ. Редакція „Арцаганк“.

Առանձին համարները 10 Կ.

Յայտարարութիւնների բառին 2 Կ.

1886-ին

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

„ԱՐԶԱԳԱՆԿ“

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹԸ

(ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ)

ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԻ

ՄԻԵՒՆՈՅՆ ԳԻՐԳՈՎ ԵՒ ՀԵՏԵՒԵԱԼ ՊՐՕԳՐԱՄԱՅՈՎ.

I. Տեղեկութիւններ կառավարութեան գործողութիւնների և օրէնդրական միջոցների մասին:—II. Առաջնորդող յօդուածներ հասարակական կեանքի նշանաւոր հարցերի վերաբերութեամբ:—III. Թղթակցութիւններ հայաբնակ տեղերից. ընդհանուր տեսութիւն հայ և օտար լրագրիչների տեղեկութիւններ և կարծիքների:—IV. Տնտեսական և առևտրական հարցերի քննադատութիւն:—V. Յօդուածներ ժողովրդական կրթութեան վերաբերութեամբ:—VI. Արտաքին տեսութիւն. յօդուածներ և տեղեկութիւններ արտասահմանեան հասարակական և քաղաքական կեանքի նշանաւոր անցքերի մասին:—VII. Կրթական և մատենախօսութիւն:—VIII. Ֆէլիէտոն:—IX. Զանազան լուրեր:—X. Յայտարարութիւններ:

Տարեկան բաժանորդագրինն է 5 ր.

Կէս տարուանը 3 ր.

Թիֆլիսում ստորագրութիւնն ընդունվում է խմբագրատանը և «Կենտրոնական գրավաճառանոցում»:

Օտարաքաղաքացիք դիմում են՝ Тифлисъ. въ Редакцію „Арцаганк“.

Արտասահմանից՝ Tiflis. Redaction du journal „ARDZAGANG“.

1885 թուականը:—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Նամակ խմբագրին: Բ. Պատկանեան: Գլխահարկ: Զինուորագրութիւն: «Մշակ»: Յ. Մանուչարեան: Ռուսաց կեանք: «Արձագանք» պրէսիան:—ՖԷԼԻԷՏՈՆ: Իմ մտալահաթը: Վրաց հին քրոնիկոն:—ՄԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ: Ֆէրդինանդ Շմիտ:—ՅԱՅՏԱՐԱՌՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

1885 ԹՈՒՄԱԿԱՆԸ

I

Մի տարի ևս անցաւ: 1885 թուականը, որ դեռ երեկ ընթացիկ տարին էր, այսօր մտնում է այն անսահման ժամանակամիջոցի ծոցը, որին յաւիտենականութիւն են անուանում: Ամենայն ինչ տնցողական է այս ապաշնորհ աշխարհում. ոչինչ կայուն, ոչինչ մնալուն չկայ: Ապաքէն ամենակայունը, այն՝ որ մշտնջենական էր համարուած, երկրի անսպառ լուսատուն, նա ևս ենթակայ է փոփոխութեան, նա ևս հոլովվում է յարատեւ, որպէս զի ապացոյց լինի աշխարհի զաւակներին, որոնք իրանց անձը առօրեայ վայելչութեան տուած, շեղուած են կեանքի բուն նպատակից, թէ ամենայն ինչ ընթանալով փոխվում է, ամենայն ոք ապրելով ծերանում, ամենայն կենդանի շունչ քալլ առ քալլ մօտենում է գերեզմանին: Սահում է ժամը, անցնում են օրեր, գլորվում է տարին և սոցա հետ էլ աշխարհի տէրը, մարդը, կորցնում է իրան շնորհած կարճատեւ ժամանակամիջոցի մի մասը և մօտենում է այն անողորմելի վախճանին, երբ սէտք է հնչէ նորա լեռնից «Հող էիր և ի Հող դարձցիս» խօսքը:

Բանական մարդուց, այն մարդուց, որ երեկ աշխարհ էր շինում կամ աշխարհ քանդում, ոչինչ չի մնալու, բացի լոկ լիշատակը, չոր կամ բարի լիշատակը:

Եւ ինչպէս մի մարդու, նոյնպէս և մի հասարակութեան, մի ազգի համար:

Ինչպէս որ եզական անձինք պարտաւոր են ամենայն տարեգլխի հաշուի ենթարկել իրանց գործունէութիւնը, նոյնպէս մի հասարակութիւն, մի ազգ պարտաւոր է հաշիւ տալ իրան, թէ ինչ է գործել ինքը մի որոշ ժամանակամիջոցում, ինչ է արել մի տարում:

II

Մարդոց կեանքի մէջ լինում են օրեր, որոնք անշնչելի տպաւորութիւն գործելով՝ անմոռանալի են մնում մինչև նոցա կեանքի վախճանը: Նոյնը պատահում է և ազգերի վերաբերութեամբ: Նոցա երկար, պատմական կեանքի մէջ ևս լինում են ժամանակամիջոցներ, որոնք իրանց լաւ կամ վատ արտադրութեամբ յաւիտեան կենդանի են մնում սերունդէ սերունդ: Հայոց ազգի անցեալը շատ հարուստ է այդպիսի պատահարներով: Մեր տարեգրութեանց մէջ՝ պատմական անընդհատ պատահարների շնորհիւ, աւելի հանդիպում են տխուր արկածներ, քան թէ բաղտաւոր դիպուածներ, յաճախ ձախորդութիւններ, քան թէ յաջողութիւններ, ստեպ դաւաճաններ, քան պարտաճանաչ քաղաքացիներ:

Ներկայումս հայկական կեանքն այնպիսի պայմանների մէջ է գրաժ, որ մենք ըստ ամենայնի ազատ պիտի համարուէինք ընդհանրական ճշումներից և կորստաբեր հալածանքներից. բայց և այնպէս մենք այսօր էլ ունինք մեր վտանգաւոր թշնամիքը: Այդ թշնամին պարսիկը չէ և ոչ արաբացին. դա—ինքնաճանաչութեան և պարտաճանաչութեան պակասութիւնն է. մեր անտարբերութիւնը դէպի այն ամենը, ինչոր մերն է, ինչոր հայկական է, ինչոր ազգային-նահապետական է: Մեր եկեղեցին անգամ, այն առաքելական անարատ եկեղեցին, որ քանի ու քանի անգամ կորուստից ազատած է մեզ, նա ևս այսօր կորցրել է, կասես, իւր նշանակութիւնը, իւր կապող, միաւորիչ ազդեցութիւնը և այս՝ ժամանակի կեղծ քաղաքակրթութեան և ներքին պաշտօնէից անբաւարար կազմակերպութեան շնորհիւ:

III

Եթէ հանգամանքները ներէին, եթէ ներքին ինչ ինչ զգացումներ չարգելէին մեզ խօսել, մենք կը փորձէինք ցոյց տալ, թէ որպիսի կեանքով է ապրել հայ ազգը անցած-գնացած տարին, ինչ արժանայիշատակ գործեր, ինչ չարութարի է արել նա, ինչ է տեսել, ինչից է ազատուել և ինչ է վաստակել:

Կը փորձենք սակայն...

IV

1882 թուականն էր: Դեկտեմբեր ամսի 6-ին ս. էջմիածնի հինաւուրց զանգակը իւր տխուր զողանջամբ լուր տուեց Վաղարշապատի քնից նոր արթնացած ժողովրդին և սգազգեստ միաբանութեանը թէ իրանց Վեհապետը—Գեորգ Գ. Կաթողիկոսը յաւիտեան փակել է իւր աչքերը: «Ապրեցէք ընդ երկար, աղօթեցէք ինձ համար, կառավարեցէք գործերը և ամենայն

ինչ կարգ ու կանոնի մէջ պահեցէք»: Սա էր հանգչող Հայրապետի վերջին պատուէրը:

Այդ օրից անցաւ մօտ երեք տարի, երբ 1885 թուականի ապրիլի 21-ին նշանակուած ընտրութեամբ սուրբ Լուսաւորչայ գահը հազիւ գտաւ իւր Հայրապետը:

Այդ երկար ժամանակամիջոցի ընթացքում Իջման սուրբ տաճարը սգոյ քողով ծածկուած էր մնում: Այդ ժամանակ հակառակ մեռնող Հայրապետի պատուիրանին, մեր հոգևոր գործերը զգալի կերպով դէպի անկումն էին դիմում: Ժամանակի չար ոգին մարդկային փառամոլութեան հետ զուգակցուած, զարհուրելի ճրգնաժամի էին մատնում Մայր-Աթոռի անդորրութիւնը: Մեր ամենալաւ եպիսկոպոսներն անգամ չ'կարողացան սառնասրտութեամբ դէմ դնել փորձութեան. ամենքը իրարանցումի եկան, կրքերը յուզուեցան և կուսակցութիւնները կատաղութեամբ միմեանց զարնուեցան, և ինչպէս տարաբաղտաբար, միշտ պատահում է, արժանաւորագոյնները աւելի նախատուեցան, քան թէ նոքա, որոնք նախատանաց արժանի էին: Մայրաթոռի բարեկրօն միաբանութիւնն էլ, որ իւր գործողութեամբ քիչ չ'նպաստեց գործերի խառնաշփոթմանը, օգուտ քաղելով հանգամանքից, ասպարէզ տուեց իւր արծաթսիրութեան. Սինօգի անդամները, վանքի պաշտօնատար և անպաշտօն միաբանք, կրկնապատկեցին և եռապատկեցին իրանց ռոճիկները և ամեն ոք, կասես թէ աշխատում էր աւելի ձուկ որսալ, քանի որ ջուրը դեռ ևս պղտոր էր: ձգնաժամը իւր գագաթնակէտին հասաւ մանաւանդ այն ժամանակ, երբ վերայ հասան այնպիսի խնդիրներ, որոնց լուծումը անգլուխ մնացած հայ հոգևորականութիւնը իւր իրաւասութիւնից բարձր էր համարում: Հայոց միջնակարգ և ծխական ուսումնարանները փակուեցան...

ձգնաժամ է, այդ ընդհանուր ձախորդութեանց միջոցին, երևում էին երբեմն և լուսոյ փայլուն ճառագայթներ, բայց դոքա էլ տարաբաղտաբար, կարծես նորա համար, որ ընդհանրական խնդրութիւնից յետոյ՝ աւելի ծանր փորձութեան մատնեն մեզ: ձակատագրի մի դառն խաղ էր այդ, որ տեղի ունեցաւ Մայր տաճարում Հայրենասէր Ներսէսի ընտրութեամբ 1884 թ. մայիսին: Անագորոյն մահը նոյն թուականի հոկտեմբերի 29-ին խլեց մեզանից մեր միակ մխիթարիչը և Հայրապետական գահի սուգը մի տարով ևս երկարացրեց:

Այդ սուգը փարատուած է այժմ... Նորին Սրբազնութիւն Մակար Արքեպիսկոպոսը օծմամբ սուրբ Մեռօնին Սրբոյն Դրիգորի հաւատարիմ յաջորդն է: Նորին Վեհափառութեան անձնաւորութիւնը, այդ օրից, իւր բոլոր զաւակների համար յարգանաց առարկայ միայն կարող է լինել: Բոլոր հայերս նրա զաւակներն ենք ըստ հոգևորին. նա բոլորիս Հայրն է: Այսպէս ենք ըմբռնում մենք Հայոց Հայրապետի և նորա գահի բարձր նշանակութիւնը... Ծնորհիւ Սուրբ Հոգւոյն, որի փրկարար ղեկավարութեանը մենք հաւատում ենք, Նորին Վեհա-

փառութիւնը կարող էր լինի լուծումն տալ այն բազմակնճիւ խնդիրներին, որոնք կուտակուած բարդուած են մեր շուրջը: Դեռ ևս շատ աննշան ժամանակ է անցել այն օրից, երբ Նորին Վեհափառութիւնը ժամանել է Ս. Էջմիածին, բայց այդ աննշան ժամանակի ընթացքում արած կարգադրութիւնք ընդհանուր համակրութիւն միայն կարող են յարուցանել մեր մէջ դէպի Նորին Սրբութեան բարձր անձնաւորութիւնը: Անցող-գնացող 1885 թուականի վերջը, կարծես յուսոյ նշանները աւելացած են այդ կողմից: Նորին Օծութիւնը տուեց Հայոց եկեղեցուն երկու արժանաւորագոյն Հայ—եպիսկոպոսներ, առանց խառնելու նոցա հետ այն վարդապետներին, որոնք ոչ թէ իրանց արժանաւորութեանց շնորհիւ, այլ այս կամ այն պատճառով յոյս ունէին այդ բարձր կոչումն ընդունել: Միևնոյն ժամանակ ով որ տեսնելու ընդունակութիւն ունի, նա տեսնում է, որ Հայրապետը հակառակ է այն կորստաբեր սիստեմային, որի շնորհիւ մեր թեմակալ առաջնորդները, զրկուած ամենայն իրաւունքից, խաղալիք էին դարձել այս կամ այն քահանայի ձեռքին: Մեզ կը մնալ տեսնել, թէ ինչպէս կ'արդարացնեն մեր առաջնորդները այն բարձրագոյն վստահութիւնը, որ ցոյց է տալիս դէպի նոցա իրանց վեհապետը: Կաշխատեն արդեօք նոքա ևս իրանց կարգադրութիւններով վախճան դնել ժողովրդի արդար արտունջներին, թէ անարժաններին 'ի պաշտօն հրաւիրելով՝ աւելի կըզրգոեն այդ փոխարքաձ անբաւականութիւնները... Վեհափառ Հայրապետը, ինչպէս հաստատ տեղեկացած ենք, կըճատել է և այն կամայական ռոճիկները, որ Էջմիածնայ Սինօդի և միաբանութեան անդամները, յատկացրել էին իրանց և հրամայել է, որ բոլոր միաբանական ուխտը այսուհետև որպէս մէկ մեծ զերդաստանի զաւակներ, ընդհանուր սեղանատանը ճաշեն, ուրաւելից ինքն ևս իրան համար բաժին պիտի ստանայ և ոչ ոք չը համարձակուի ծանրաբեռնել Ս. Աթոռոյ տնտեսական գրութիւնը:

Մենք վստահանում ենք հաւատալ նմանապէս, որ Նորին Վեհափառութիւնը հայրաբար աշխատում է և այն կարևորագոյն խնդրի վերաբերութեամբ, որը ամենքիս հետաքրքրում է և որի օր առաջ լուծումից է կախուած հարիւրաւոր մարդոց սնունդը և հազարաւոր զաւակների կրթական յառաջադիմութիւնը:

Ինչ էլ որ լինէր մեր վաղեմի կարծիքը, այսօր, ինչպէս և միշտ, մենք չենք կարող լաւին վատ ասել և վատին լաւ. ճիշտը գրուանի տակ չենք կարող պահել:

Ն. Տ. Ղ.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Մեծ. պ. խմբագիր.

Հոկտեմբեր ամսի 12-ին ձեմարանիս վարչութիւնը բըժիշկ Մեծ. պ. Միքայէլ Զարդարեանից մի յայտարարութիւն թ. 24 ստացաւ, թէ «տրախոմ» կոչուած վտանգաւոր և վարակիչ աչքացաւութիւնը օրէ ցօր աւելանում է և կարող է ընդհանրանալ աշակերտների մէջ, ուստի հարկաւոր է ծանր հիւանդներին հեռացնել ձեմարանից: Պ. բժիշկի այս յայտարարութիւնն ընդունելով՝ վտրագինք քննելու բոլոր աշակերտների աչքերը և դառնք որ քսան և չորս զեշերթիկ և երթեկի աշակերտի աչք արդէն վարակուած էին այս հիւանդութեամբ: Դրանց ամէնքին շուտով ուղարկեցինք իւրաքանչիւրին իւր հաշրեմեքը, որպէսզի այստեղ ձեմարանում մնալով՝ պատճառ չը լինին և ուրիշների վարակման:

Սակայն երկու ամսուց յետոյ, երբ որ հաշրեմեք ուղարկուածներից մի քանիսն արդէն չեալ էին դարձել ձեմարան՝ հիւանդութիւնից բժշկուած, և կարծում էինք՝ թէ աչքացաւութեան այս ախտը վերացել էր, այս ամսու 16-ին ձեմարանի պ. բժիշկի կրկին յայտարարութեամբ թ. 27 իմացանք թէ դեռ աւելի սաստիկ կերպով շարունակուում էր, և այժմ պէտք էր անպատճառ անհրաժեշտ միջոցներ գործ դնել լիակատար տարալիւծիկ հիւանդութեան (էպիդեմիա) առաջն առնելու համար: Մենք ևս այս մասին զեկուցինք Նորին Վեհափառութեան Ամենայն Հայոց Աթոռիկոսին, որ հրամայեց հրաւիրել Նրեան քաղաքից բժշկապետ մեծ. պ. Յակոբ Գալստեանին գալ և ձեմարանիս պ. բժիշկի հետ միասին քննել աշակերտների աչքերը: Ամսոյ 19-ին քննութիւնից դուրս եկաւ, որ քառասուն և չորս աշակերտի աչք վարակուած էին «բորբոքային տրախոմ» կոչուած ախտով, իսկ երեսուն և ութինը նորա չորս տեսակով, որով ընդամենը լինում են ութսուն և երկու աչքացաւով հիւանդ աշակերտ, որոնցից չիտուն և երեքը զեշերթիկ են, իսկ քսան և իննը երթեկի: Քննութիւնից յետոյ մեծ. պ. բժիշկները մատուցին Նորին Վեհափառութեան բժշկական խորհուրդի արձանագրութիւնը, որի պատճէնն է՝

Արձանագրութիւն.

«Մեք 'ի ներքոյ ստորագրեալքս քննելով զայս աշակերտաց ձեմարանի Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Եջմիածնի, զտաք 'ի նոցանէ 82 աշակերտս տկարս աչօք տրախոմ (trachomma) ցաւօք: Ի յիշեալ տկարացն 44 աշակերտք զվտանգաւոր և զվարակիչ (բորբոքային) զտտիճան ունին հիւանդութեան: Միւս 38 թէև այսպէս անուանեալ զչոր տրախոմ տնին, որ ոչ է վարակիչ՝ սակայն յանշարդ պայմանս մնալով՝ աշխտքիկ ևս մարթին վտանգաւոր և վարակիչ դառնալ և այնու իսկ բազմացուցանել զթիւ հիւանդաց ի ձեմարանի և բազումս թշուառացուցանել: Ուստի զայս եղբակացութիւն արարաք՝ զախտացեալս տկարութեամբ հեռացուցանել անյայտալ ի ձեմարանէն, բայց ոչ 'ի միում տեղւոյ ժողովել: Բաց յայտմանէ զվտանգաւոր և զվարակիչ տեսակն յառանձին բնակարանի ունիլ պարտ է, իսկ զչոր տեսակն յառանձին տեղւոյ հսկել:

Բժ. Յ. Գալստեան

Բժ. Զարդարեան.

'ի 20 զեկտեմբերի 1885 ամի 'ի Վաղարշապատ.

Այս արձանագրութեան համեմատ Նորին Վեհափառ-

առթեան Հրամանով ձեմարանիս Վարդութիւնը քսան և ինն երթեկե աշակերտներն դասից արձակեց՝ մինչև որ բժշկուին, իսկ գիշերօթիկներն, որովհետև ձեմարանից դուրս՝ Սուրբ Էջմիածնի Վանքում կամ Վաղարշապատում առանձին յարմարաւոր տեղեր չը կային նրանց ամենքին պահելու համար՝ ուղարկեցինք իւրաքանչիւրն իւրեանց հայրենիքը ժամանակաւորապէս, որ եթէ մինչև ամառուայ արձակուրդը ապաքինուին, նորից յետ դառնան ձեմարան։ Այլ և հիւանդները մի քանիսին, որոնց որովհետև ճաշկատանից և Պարսկաստանից կամ Ռուսաստանի հիւանդ տեղերից էին, չէր կարելի իւրեանց հայրենիքն ուղարկել ճանապարհներէ և եղանակի դժուարութեան պատճառաւ, հեռացրինք ձեմարանի շինութիւնից պահելով Ս. Էջմիածնի Ղազարապատ հիւրատանը, և որոնց բժշկութեան խնամքը ձեմարանիս պ. բժիշկն է տանում։

Վաղարշապատում եղած երթեկե աշակերտներէ բժշկուած թեան նպատակով համար, Նորին Վեհափառութիւնը Հրամայեց Հիւրատանն առանձին սենեակ պահել, որ նրանք ամեն օր գան և իւրեանց աչքերը ցոյց տան պ. բժիշկին։ Կարձեալ Հրամայեց աշակերտներն դասերից երկու շաբաթ արձակուրդ տալ, և մերձակայ գիւղերից եզոյ գիշերօթիկ աշակերտներն ուղարկել արձակուրդի ժամանակ իւրեանց ծնողների և ազգականների մօտ, որպէս զի ձեմարանիս շինութիւնը վարակիչ և թունասօր նիւթերից մաքրեն։

Մեծ. պ. խմբագիր, որովհետև ձեմարանում անցած այս իրողութեան մասին Հասարակութեան մէջ զանազան կարծիքներ կարող են ունենալ, ուստի հարկ համարեցինք այս գրութիւնն ուղարկել Ձեզ, խնդրելով որ տպագրէք Ձեր լրագրի մէջ ՚ի լուր և ՚ի ստոյգ տեղեկութիւն հասարակութեան։

Տեսուչ ձեմարանի Ն. Խոսրովեան.

Շ6 դեկտ. 1885

Ս. Էջմիածին.

Դեկտեմբերի 29-ին Պետերբուրգի Կայսերական գիտութեան ակադեմիայի Հանդիսաւոր Ժողովի ժամանակ կարգացուեցաւ ակադեմիայի նոր ընտրած թղթակից-անդամների (չլին-կորեսպոնդենտ) — ցուցակը։ Ի միջի այլ 14 գիտնականների ընտրուած է և Ս. Պետերբուրգի համալսարանի պրօֆ. Քերովէ Պատկանեանը։

1882 թուականին Հրատարակուած բարձրագոյն Հրամանը — գլխահարկը ոչնչացնում է և մտցնում է գետնահարկը։ Գլխահարկը ոչնչացնելուց յետոյ առաջ է գալիս անցագրերն երեւ հարցը, որ սերտ կապակցութիւն ունի առաջինի հետ։ Անցագրերն երեւ համար եղած այժմեան օրէնսդրութիւնները Հրատարակուած են 1724 թուին և մինչև այժմ շատ չնչին փոփոխութեանց են ենթարկուել։ 1724 թուականի օրէնքը Հրատարակուած էր գլխահարկի և մարդահարկի (рекрутский наборъ) ճիշտ Ժողովը ապահովացնելու համար։ Այդ օրէնքի հիման վերայ ամեն մի գիւղացի չէր կարող հեռանալ իւր գիւղից մինչև 30 վերստ առանց իւր հողատէրի գրաւոր հրամանի, իսկ ուրիշ գաւառ անցնելու համար հողատէրից անցաթուղթ առնելուց յետոյ պէտք էր նոր անցաթուղթ առնել զեմոկի կոմիտարի և այն գաւառի մէջ եղած զօրքի քննապետի ստորագրութեամբ։ Մինչև 1793 թիւը

անցագրերն երեւ վերանորոգելու համար ամեն մարդ ինքը պէտք էր ներկայանալ իւր գաւառը, իսկ այդ թուականից իրաւունք է տրվում մէկի բացակայութեան ուրիշին վերանորոգել առաջինի համար նորա անցագրերը։ Իսկ 1826 թուին, որովհետև վերանորոգութիւնը շատ ժամանակ էր պահանջում, նոր իրաւունք է տրվում անցագրերն ժամանակը չետաձգել, դորանից յետ նոր փոփոխութիւններ գրեթէ չեն եղած։ Ինչպէս վերև յիշեցինք անցագրերն համար եղած այժմեան օրէնսդրութիւնները սահմանուել են գլխահարկի և մարդահարկի ճշտել Ժողովին ապահովացնելու համար։ Այժմ այդ հարկերը ոչնչացնելուց յետոյ (մարդահարկը ոչնչացրած է 1872 թ.) կարելի էր լինի փոխել և անցագրերն երեւ համար եղած օրէնքներն էլ։ Այդ հարցով այժմ զբաղուած են կառավարչական շրջաններում. ուղղից ենթադրում էր բոլորովին ոչնչացնել անցագրերը, բայց այժմ ինչպէս յայտնում են մարաքաղաքի լրագրները՝ անցագրերն երեւ չը պէտք է ոչնչացուին այլ էր միայն անձնաւորութեան վկայելու համար։ Մինչեւ ան տեղից հեռանալու համար բաւական էր լինի առնել անժամանակ անցագրական տետրակներ (паспортная книжка) որոնք միայն պէտք է ծառայեն պատկանողին անձնաւորութիւնը վկայելու համար և այդ տետրակները փոխել այլ ևս հարկ չի լինի։

Մայրաքաղաքի լրագրները յայտնում են՝ Կովկասի կառավարչապետ իշխան Դոնդուկով Կորսակով այս օրերս ժամանեց Պետերբուրգ այն նպատակով, որ ներկայ գտնուի Պետական խորհրդարանում, այնտեղ քննուող իւր, իշխանի, օրէնսդրական կերպով առաջարկուած երկու հարցի լուծման ժամանակ։ Այդ հարցերը Կովկասի համար ամենաառաջնակարգ նշանակութիւն ունին. առաջին հարցը Կովկասում ընդհանում գինուորագրութիւն մտցնելու մասին է, իսկ երկրորդը ընտանեկան ցուցակներ կազմելու։ Զինուորագրութեան նոր օրէնքը, որին ենթարկվում է ենթարկել Կովկասի ու Անդրկովկասի բոլոր նահանգների ազգաբնակչութիւնները, էականապէս զանազանվում է ընդհանուր օրէնքից՝ ա) ծառայութեան ժամանակը աւելի կարճ կըլինի. բ) տեղական բնակիչներից պէտք է կազմուին առանձին ձիաւոր հարկւրակներ և հետեակ գունդեր (дружина) — մահմետականներից և քրիստոնեաներից։

Երբ գինուորագրութիւնը մտցնուի այն ժամանակ անպայման հարկաւոր կըլինի ազգաբնակչութեան ընտանեկան (պոսեմէյնի) ցուցակներ կազմել, որովհետև առանց այդ ցուցակների անկարելի էր լինի իմանալ այն անձանց թիւը, որոնք պէտք է կոչուին գինուորագրութեան։ Հարցը վճռելուց յետոյ՝ իսկոյն կսկսեն այդ ցուցակները կազմել և այդ գործը առաջ տանելու համար նշանանակուած էր լինի 100,000 ըուբլի։

Մէկ և կէս տարի դադարած լինելուց յետոյ «Մըշակը» նորից սկսեց հրատարակուել և այսուհետև լոյս կ'տեսնէ շաբաթը 3 անգամ։ Բաժանորդների այն թիւը (1000—1100) որ հայերը տուին վերանորոգուած «Մը-

շակին» վկայելով, որ մեր Հասարակութիւնը չէ մոռանում իւր Հին գործիչներին, պատիւ է բերում նորա լաւագոյն արամադրութեանց և սրտին: Մեր կողմից ողջունելով «Մշակի» նորից լոյս աշխարհ տեսնելը, նորան ամենայն յաջողութիւն ենք ցանկանում ազգին՝ ազնիւ և արդիւնաւէտ շաւղի վերայ ծառայելու գործում:

Հմրկ է արգեօք աւելացնել որ այս ուղղութեամբ գործողների համար առաջին պայմաններից մէկն է արժանաւոր համեստութիւնը, որից շեղվում է «Մշակը» իւր առաջին համարում: «Մշակի» բացակայութեան ժամանակ, ասում է պ. Արծրունին, ոչ մի ուրիշ հայ թերթ չ'կարողացաւ, չիմացաւ բռնել «Մշակի» բոց մնացած տեղը»: Ընդունում ենք (մի նկատողութեամբ): «Մշակի» բացակայութեան ժամանակ, շարունակում է նա, նրա նախկին բռնած տեղը թափուր է մնացել: Ասացինք արդէն, որ ընդունում ենք (բայց մի նկատողութեամբ): Բայց արգեօք պ. Գրիգոր Արծրունին կամ ով իցէ կարող է պնդել որ «այդ տեղը դարձեալ թափուր կը մնայ եթէ «Մշակին» կրկին (որ Աստուած չանէ, կտւելացնենք մեզանից) վիճակուի վերջնականապէս իջնել զրական ասպարէզից»: Ահա այս մենք անվայել մարգարէութիւն ենք անուանում, ապագայից մենք ոչ միայն աւելի ընտիր օրաթերթեր և շաբաթաթերթեր ենք սպասում քան «Մշակը» և «Արձագանքը» այլ և շատ ուրիշ բաներ:

«Նօվօր. Տելեգ.» լրագիրը հաղորդում է, որ ղեկավարների 16-ին Օգոստի զինուորական դատարանումը քննում էր Պետերբուրգի համալսարանի նախկին ուսանող ազնուական Յովհաննէս Մանուչարեանցի գործը: Մանուչարեանցը մեղադրվում էր քաղաքական խնդրանքների մէջ (համեմատ 249 յօդ. և 279 յօդ. XXII գ. օրէնսգրքի): Գործը գնում էր դռնփակ: Դատը միւսին չ'օրը վերջացաւ և Մանուչարեանցը մեղաւոր գտնուելով՝ կախաղանի դատապարտուեցաւ:

Օգուտ քաղելով «Արձագանքի» խմբագրի բարեմիտ հրաւերից, մենք պէտք է աշխատենք այսուհետեւ ծանօթացնել «Արձագանքի» յարգելի ընթերցողներին Ռուսաստանում պատահող ամենանշանաւոր անցքերի հետ շաբաթական համառօտ քրոնիկոնի ձևով:

Յառաջ քան թէ կանցնէինք ընթացիկ անցքերին, մենք կարեւոր ենք համարում լիշատակել այսօր անցած 1885 թ. քրոնիկոնից մի քանի կարեւորագոյն անցքեր, որոնց մասին հայ լրագրութիւնը գրեթէ ոչինչ չունի ասած:

— Շատ տարի առաջ Տագանրոկում խօսում էին՝ որ մի քանի վաճառականներ խօսքները — մին անելով մաքսատան ծառայողների հետ կարողանում էին առանց մաքսի ապրանք անցկացնել: Այդ լուրը 1881 թուականին հասաւ ֆինանսների նախարարին որ քննիչ ու-

ղարկեց լուրերն ստուգելու համար: Ծառայողներից երկուսը՝ համբարանցի վերատեսուչ Ալկանով և նաւերը քննող (Коробельный смотр.) Կուզովով շուտով խոստովանեցան թէ իրանց թէ ուրիշների մեղքերը: Նոցա ասելով մինչև 1880 թ. կանոնաւոր կերպով վճռուած չէր թէ ինչպէս գործել և ամեն մի նոր գէպքի համար նոր պայման էր կապում մաքսատան պաշտօնեաների և վաճառականների մէջ, իսկ այդ թուից գործը կանոնաւորում է. վաճառականները տալիս էին պաշտօնեաներին օրէնքով նշանակած մաքսի կէսը և այս կէսը բաժանում էր պաշտօնեաների մէջ՝ համեմատ ամէն մէկի գրութեան. ի հարկէ մեծ բաժինն ընկնում էր մեծ պաշտօն ունեցողներին: Գլխաւոր գործողներն էին մաքսատան կառավարիչ Նիկիտենկին, մաքսատան անդամ Չուլէ, վերև լիշուած Ալկանով ու Կուզովով և միւսներ. դոքա գործում էին խօսքը — մին աւրած յայտնի միլիոնատէր Վալեանօն, Գլորինի, Լուսի և միւսների հետ:

Սկզբնական քննութիւնը ցոյց տուեց, որ 78 թուականի սկզբից մինչև 81 թիւը անմաքս աւել է կացրած մօտ 245,000 փութ ապրանք 1,342,000 ռ. արժողութեամբ և արքունի գանձարանը չէ ստացել այդ ապրանքից իրան հասանելի 326 հազար ռուբլի մաքսը. բայց այդ կողոպտումը սկսուել է ոչ թէ 1878 թուին, այլ շատ առաջ, և որովհետեւ թղթերը ոչնչացած են, ուստի անկարելի էր առաջուկան եղածները լոյս աշխարհ հանել, այնպէս որ արքունիքի վնասը բարձր լիշուած թուից աւելի ու աւելի մեծ պէտք է լինի:

Սկզբնական քննութիւնը վերջացնելուց յետոյ գործը անցկացաւ Խարկովի դատաստանական պալատը երգուեալ դատաւորների առջև: Դատի էին կանչուած 38 հօգի. սոցանից 18-ը մաքսատան պաշտօնեաներէն, իսկ 20-ը վաճառականներ և սոցա գործակատարները: Դատը տուեց մօտ երեք շաբաթ և դատաւորները պէտք է պատասխանէին մօտ 1300 հարցի: Մեղաւոր գտնուեցան 6 հօգի պաշտօնեաներից և 6 հօգի վաճառականներից (ի միջի այլոց և Վալեանօն), որոնք պէտք է ենթարկուեն դանադան պատիժների. բացի դորանից վճռած է պահանջել արքունի դրամատան համար 370,000 ռուբլի — պաշտօնեաներից, 760,000 ռ. Վալեանօնից և մօտ 700,000 ռ. միւս վաճառականներից:

Անցնենք հարաւից հիւսիս և տեսնենք թէ ինչպէս է գործում Կրոնշտատում այնտեղի ոստիկանապետ երկրորդ կարգի կապիտան Դուլովսոյը. նա 1872 թ. նշանակուած էր ոստիկանապետ՝ Կրոնշտատում, ուր գալուց առաջ նա ոչինչ չունէր, բայց մի քանի տարուց յետոյ, չը նայելով որ նորա ռոճիկը փոքր էր, նա ասլրում էր շատ շուրջ և Պետերբուրգի նահանգում տուէն ու կալուածք ունէր:

Նախկին ներքին գործոց նախարար Իգնատիւս ստացաւ մի քանի գանգատներ Գուլովսոյի վերաջ, բացի

դորանից ստացաւ անանուն նամակներ, որոնց մէջ պատմում էին Գոլովաչովի գործունէութեան մասին: Նախարարը դիմեց Կրօնշտատի զինուորական նահանգապետ Կողաչեվիչին, որ նա ստուգի այդ գանգատները: Կողաչեվիչը պատասխանում է, որ այդ բոլորը սուտ են և թէ հարկաւորութիւն չը կայ քննութիւն սկսելու, նախարարը չէ բաւականանում դորանով և ուղարկում է իւր քննիչներին, որոնք հարց ու փորձ են անում մօտ 200 վկայի: Հարց ու փորձից երևում է, որ ով գործ ունէր ոստիկանութեան հետ, առանց կաշառքի չէր կարող իւր գործը առաջ տանել, ով տալիս էր նա ոստիկանութեան հովանաւորութեան տակն էր և ինչ կեղտոտութիւն ուղէր կարող էր անել, իսկ վայն եկել տարել էր նորան, ով որ բաց ասէր Գոլովաչովի պահանջներին: Ոստիկանութեան հսկողութեան տակն է խմիչքների վաճառումը և հասարակաց տները: Նա կարող է իրաւունք չը տալ մի որ և է տեղ պանդոկ կամ հասարակաց տուն բանալ, կարող է փակել եղածները: Գոլովաչովը օգտուում էր դորանից մի տեսակ հարկ դնելով (ի հարկէ յօգուտ իւր գրպանի) այդ ձեւնարկութիւնների վրայ: Նա իւր սիրած մարդուն իրաւունք էր տալիս մի փողոցում պանդոկ բաց անելու, մինչդեռ մի ուրիշին բացասական պատասխան էր տալիս, ասելով թէ այդ փողոցը «արգելուած» փողոցների հաշուումն է *), երրորդին նա ուղիղ ասում էր թէ նա մի բան պէտք է «նուրի», չորրորդին թույլ չէր տալիս պանդոկ բաց անելու, ասելով որ եկեղեցուն մօտ է, իսկ մի քանի օրից յետոյ նոյն շէնքում հասարակաց տուն էր բաց լինում: Մի ուրիշ այդպիսի տուն բանալ էր տալիս ծիսական ուսումնարանի մօտ, քահանան գանգատուում էր նահանգապետին, բայց անօգուտ. և մի տարուց երբ հրգեհ էր ընկնում ուսումնարանը, ոստիկանութիւնը վրէժ առնելով քահանայից, ոչինչ չէր անում ուսումնարանն ազատելու համար, որ և բոլորովին այրւում էր: Երկու պանդոկապետներ Իսակով և Գերասիմով տուել են Գոլովաչովին 10,000 ռ. որ նա ուրիշներին իրաւունք չտալ շրջականերում պանդոկ բաց անելու: Ոստիկանապետը մի տեսակ բարեհաճութիւն էր զգում դէպի հասարակաց տներ պահանջները: Նոցանից առնում էին «քաղաքային այգի» շինելու համար, յօգուտ «անկեղանոցի» կամ թէ շատ ժամանակ առանց պատճառի, ստիպում էին գնել մի տեսակ հրգեհ հանգցնելու մեքենաներ որ ծախւում էր ոստիկանապետի միջնորդութեամբ, ստիպում էին նուէրներ տալ պ. ոստիկանապետին դուր եկած դերասանուհիներուն. նոցանից մէկի (հ. տ. պա-

*) Օրէնքով քաղաքներում յայտնի փողոցներում և մի քանի հիմնարկութիւնների (եկեղեցիների, ուսումնարանների, զինուորանոցների և այլն) մօտ իրաւունք չիւր պանդոկ ու հասարակաց տներ բաց անել:

հոգների) խօսքով նա Գոլովաչովի վերան ծախսած է մօտ 2000 ռ., մի ուրիշը, երբ Գոլովաչով պատկուեցաւ, պարտաւորուած էր մի կրծքի գնդասեղ առնել նորա ամուսնու համար:

Ինչպէս վերև յիշեցինք, Գոլովաչով առնում էր ամենից ով գործ ունէր հետը, և ամեն բան ինչոր պատահէր՝ թխած հաց, գերան, քաղցրեղէններ, ձի, խոտ, հորթ, թուկ, խաղալիք, մեխ և այլն և այլն...

Այս գործում մի բան էլ բաց եղաւ, որ կարելի է ասել առաջին անգամն է պատահում քրէական քրոնիկոնում. քաղաքային դոման էլ ստիպուած էր 2000 ռ. վճարել ոստիկանապետին, որ կարողանայ ուղած տեղը նաւահանգիստ շինել:

Վերջապէս նախարարութեան կարգադրութեամբ Գոլովաչովի գործունէութեանը վերջ տրուեցաւ և նորան իւր օգնական թաղապետ Տիմօֆեի հետ դատատան քաշեցին. դատը սկսուեց քննուիլ 1885 թ. հոկտեմբերի 12-ին Պետ. դատաստ. պալատում, մասնակցութեամբ երգուեալ դատաւորների: Դատը տւեց մօտ 10 օր. դատաստանը մեղաւոր գտնելով երկուսին էլ՝ նոցա վերայ բարդած յանցանքների մէջ, վճռեց խլել նոցանից բոլոր իրաւունքները և աքսորել Սիբիր:

— Գոլովաչովի գործից մի երկու շաբաթ առաջ Պետերբ. նահանգական դատարանում երկրորդ անգամ քննւում էր 14 տարեկան հրէուհի Սարրա Բէքքէրի սպանման գործը: 1883 թ. օգոստոսի 27-ին Պետերբուրգ Նեվսկի պրոսպեկտում եղած գնդապետ Միրոնովիչի դրամատանը (судная касса) սպանուած գտան դրամատան գործակատարուհի Սարրա Բէքքէրին. սպանումն եղած է մօտաւորապէս երեկոյեան 11 ժամին, երբ դրամատունը փակուած է լինում և դրամատանը ոչոք բացի Սարրայից չէ եղել: Հէնց սկզբից կասկածը ընկաւ դրամատան տիրոջ Միրոնովիչի վերայ՝ ա) վկաները ցոյց էին տալիս, որ Միրոնովիչը շատ «կնամուլ էր» և թէ Սարրան սպանումից քանի օր առաջ գանգատուել էր որ տէրը միշտ նորան անպարկեշտ առաջարկութիւններ է անում և սիրում էր «փափախել» նորան. բ) դրամատանը ամեն բան կարգին էր և գրեթէ ոչինչ տեղից չէր շարժած, միայն փակուած դարանից հանուած էր մի քանի էփանագին իրեղէններ և ինչպէս երևում է տանու մարդի ձեռքով. գ) Ամեն երեկոյ՝ երբ Սարրան մէնակ էր լինում, Միրոնովիչը ուղարկում էր իւր դռնապանին դրամատանը քնելու, մինչդեռ այդ երեկոյ չէր ուղարկել, դ) լուր էր տարածուած, որ Միրոնովիչը մի մարդ է փնտռում որ իրա վերայ առնէր յանցանքը և այլն: Միրոնովիչը բանտարկուեցաւ: Սեպտեմբերի 29-ին յայտնւում է մի աղջիկ Սիմոնովայ, որ խոստովանում է ոստիկանութեան որ յանցանքը ինքն է գործել, և գողացած իրեղէնները տուել է իւր սիրեկան Բէգակին. Միրոնովիչին բանտից ազատում են: Յունվարի 24-ին 1884 թ. Սիմոնովան յետ է առնում իւր

առաջուայ խոստովանութիւնը ասելով որ նա միայն վերայ է հասել, երբ յանցանքը կատարուած էր և Միրոնովիչը տուեց նորան փող ու մի քանի իրեղէններ որ նա լուի և թէ իւր խոստովանութիւնը նա արել էր մի տիկնոջ ներգործութեան տակ, որը խոստացել էր լաւ վարձատրութիւն: Միրոնովիչին նորից բանտարկուած են: Երեք շաբաթից յետոյ Սեմենովան նորից խոստովանուած է, երկու ամսից յետ նորից հրաժարուած:

Միրոնովիչը մինչև վերջը ասում էր որ նա մեղաւոր չէ և թէ նա երեկոյեան 11 ժամին իրա տանն էր:

Գործը այս դրութեան մէջ էր, երբ սկսուեց նոյնամբերի 27-ին 1884 թ. քննուել Պետ. նահանգական դատարանում: Հարցուած բժիշկները վկայում էին որ Սեմենովան հոգեկան հիւանդութիւն ունի, որը բժշկականութեան մէջ յայտնի է պսիխոպատիա անունով և թէ այդպիսի հիւանդները սիրում են իրանց վերայ մեղքեր առնել, այդ վկայութիւն շատ օգնեց Սեմենովային, մինչդեռ Միրոնովիչի գործը շատ վատ էր գնում: Եկսպերտ բժշկական ակադեմիայի պրոֆ. Սորոկինը հաստատում էր որ Սեմենովան այնքան ուժեղ չէր որ կարողանար Սարրային սպանել: Սարրան առաջ խեղդուած էր և յետոյ գլուխը ջարդել էին քննիչների աչքը կապելու համար. նա ասում էր՝ Սարրայի մարմնի վերայ եղած կապոյտ տեղերը, վերքերը, հազուադէպ վերայ եղած արեան բծերը ձեռքի մատներից գոյացած արիւնոտ նշանները բազկաթուռի վերայ, որի վերայ գտան սպանածին՝ ոտները միմեանցից հեռացրած և շորերը մինչև ծնկերը բարձրացրած, այդ բոլորը ցոյց են տալիս, որ չարագործը կոմեցել էր բռնաբարել աղջկան: Թաշկինակ էր անցել խեղճի բերանը, որ նա ձայն չհանի, դորանով նա խեղդուել էր. չարագործը իրանից կասկածանքը հեռացնելու համար ջախջախել է խեղդուածի գլուխը:

Դատաւորները շատ դժուար դրութեան մէջն էին, նոցա առաջ կանգնած էին երկու անձնաւորութիւններ, թէև մէկը խոստովանուել էր առաջ, որ յանցանքը նա է գործել, բայց նա մի թույլ արարած էր և հանգամանքները այնպէս էին դասաւորուել, որ բոլոր մեղադրանքը թափուած էր երկրորդի վերայ, որը սկզբից մինչև վերջը հաստատում էր որ նա սպանութեան ժամանակ հանգիստ իր տանն է եղել: Դատաւորները մեղաւոր ճանաչեցին երկրորդին, այսինքն Միրոնովիչին իբր սպանիչ, իսկ Սեմենովան ու Բէգակին մեղաւոր ճանաչուեցին նորա մէջ թէ նոքա թաքցրել էին սպանութիւնը և օգուտ էին քաղել կողոպտած իրեղէններից: Սեմենովան իւր հիւանդութեան պատճառով ազատուեցաւ պատժից:

Այս վճիռը շատերին չբաւականացրեց, ասում էին որ մեղադրուած է անմեղը. ահագին վիճաբանութիւն ընկաւ լրագրութեան մէջ. լրագրութեան մի մասը որի պարագլուխն էր «Նովոստի», ասում էր որ վճիռը արդար է, իսկ միւս մասը որի պարագլուխն էին «Նովոս

Վրեմիա» և «Մոսկովսկ. Վեդոմոստի» հակառակ էին ասում: Կրքերը քանի գնում էին, այնքան աւելի էին գոգովում: Նոր դատաստանների թշնամիները մի աւելորդ առիթ ունեցան քար ձգելու նոցա (նոր դատաստանների) վերայ: Վիճաբանում էին և գիտնական հաստատութիւնները. բոլորի ուշադրութիւնը դարձրեց իւր վերայ Կիւի համալսարանի պրոֆ. Երզարտ իւր պրոֆ. Սորոկինի վերայ յարձակումներով. նա ասում էր, որ պ. Սորոկինի ենթադրութիւնը (հիպոտեզա) սխալ էր:

Միրոնովիչի և Բէգակի պաշտպաններն գործը անց կացրին սենաթ որ հաստատելով Սեմենովի և Բէգակի վերայ եղած վճիռը (միայն Բէգակի պատիժը պէտք էր փոխուի), հրամայեց Ս. Պետ. նահանգական դատարանին նորից քննել Միրոնովիչի գործը, ուրիշ երգուեալների առջև: Դատը սկսուեցաւ 1885 թ. սեպտեմբերի 23-ին, դատի հէնց առաջին օրերին Միրոնովիչի կողմից հրաւիրուած իբրև էկսպերտ պրոֆ. Երզարտը պահանջեց որ Սարրայի մարմինը գետնից հանեն, որ նորից նորա գանգը գնեն: Սւելորդ ենք համարում դատի մանրամասնութիւնները առաջ բերել, միայն թէ այս անգամ Միրոնովիչը արդարացաւ: Նորից կրքերը առաջ եկան, նորից գոռում գոչում բարձրացաւ և շատերի յոյսը նորա վերայ էր, որ սենատը չի հաստատի վճիռը և թէ գործը երրորդ անգամ պէտք է քննուի, բայց սենատը հաստատեց և գործը այժմս վերջացած կարելի է համարել:

Ն. Տ. Մ.

(Վերջը միւս համարում:)

Յաւում ենք որ անհնարին եղաւ, կատարելով մեր խոստումը, ներկայ համարի հետ ուղարկել շաբաթաթերթին հին բաժանորդներին Հ. Մկրեանի յօրինած Թաղիաթեանի կենսագրութիւնը, իբրև յաւելուած անցեալ տարուայ «Արձագանքի»: Այդ բաւականին ընդարձակ դրքի միայն վերջին թերթին է մնացել տպագրելու և կազմել կ'աջողի մեղ գլուխը և լին անպատճառ մինչև ամսոյս 20-ը:

ՖԵԼԻԵՏՕՆ

ԻՄ ՄԱՍԼԱՀԱԹԸ

Պատուական իմ պարուններ:

Եւրոպէ գուր մեր քաղաքը ձեր օրումը տեսիլ էք հն հաւի, ինչ հաւումը հիմն է:

Գրոնմէն չիմ ասում, պարուններ, գրոնմէն լինչն է պահաս, փառք Աստծու. գրոնմէն իր օրումն էլ չէ էլի էսէնց լաղաթի, կարքով, սարքով:

Վարթէնն էլ գուրք անց կացէք, վարթէնն էլ գուրք լաղաթի արէք, մէ մալի չափ պահատութիւն չիք գլոնի:

Իստակ քուչէք, որ Հալիլի պէս բերելու մէջ է. լէն ու բոլ բուլ-վարներ, որ առաջուր Հոբի մէտի կու անցկենան առանց մէկ մէկու դիւզելու. գեղնի քարը շինչատ ու լարումը դուս բերած, որ Թէգուլ բաբլի ման արի, վուտը իսկի չի ցաւի: Յիւն, Թոզ, ջրգնէք, պւն, պւն, պւն, ուս ու սորալը չէ հրե-ւում: Տնիւն ու կարմնիւնը խօմ սօհօի պէս գուս ին Թա-փում գեղնեմէն: Գրգուանն էլ, պարուն գուք իմն իք, գրգըր-Թէ չէ ու ճափիթաղնեմէն, մէ նմուտումը, Վերա է Թըռ-նում, Վերեմէն Մուլթիկ, Մուլթիկեմէն գուգիս Սաղը Համեցէք, գուգիս չիք էլ ճափիթաղը, գուգիս կրակի քար-խանէն. նստիկէնդի, աղաջան, ջինս գրգուանումն ու ինչիլի աչքը բաց ու խուլի կոնիս, եւ Բաքու կու բոնիլիս, եւ Բա-թում, եւ Թէ չէ իստակ անդիւրն էլ կանաւ կորչի:

Էլ էստունց Համա Բնչ Հարկաւոր է, որ քուչէքն էնէնց մարիթաթի քարած ըլի, վուսնցոր Հիմի:

Էստունց Հիւ էլ շաքաքա մուհաջարներով նուր ու նուր ծառ ու տունդ ու բաղչէք, քաղիկ տուն, քաղիկ սահաթ, մըն տոնէ մարթ: Որն էլ էքուց էլօր Թամաշա արէք, ամէն տիղ ջուր ու շաքարովիլ, ծաղիկիլ ու Թալիթուլիլ. քուչե-րումը ման գալիս, ցերեկով՝ գուգիք վարթի Հուս կալէք, գու-գիք միխակի, եւ մանուշակ ու սուտամբարի, ու գիշերով՝ փանուներու լուսով փառաւորվեցէք ու խիթարվեցէք:

Էսէնց էլ կարք ու սարք, էսէնց էլ քաղիկ լուսաւորու-թին ու պալաւուրթին: Նարաք քանի գլուխ ու գոգրա է Հարկաւոր, որ էսդադա բանիլ ու դարսողութիւնը միգ Համա փերք անի, մաիւսմն էփէ ու միգ գէմ բերէ: Նս ումիկ ու-նիմ՝ մէ քանի տարի չի քաշի, իրան արեգագէն գիվէր կու Թընիլ Նրգնէքն, Սօլալի սարի ծէրին կու տնդին ու էն-դանց լուս կու աւալ տան միգ գիշերով:

Նս ու իմ Հոգին, ջանումսան գլուխ, ջանումսան գոգրա: Հիմի խօ տեսաք, պարունիլ, որ քաղիկ Հալի վրայ խօ-սելիս, խօսքս դրսի գէլիլ չէր:

Դրսեմէն միւր քաղաքն, ասում իմ, Պարիթ է, գրուստ Պարիթ, ձիւ արիւր:

Դուք նեքսի ափալ Հարցրէք, միւր կինքի ու ապրելու Հալն իմացէք:

Ինչ ասիմ, ախպէր, ումը տեսնում իմ, ումը ռաստ իմ գալի, ումը մաիլ իմ անում, գիւլունքը տխուր, գիւլունքը գարգուտ, գիւլունանց քինթը մէ գլուխ վեր Թողած:

— Ի՞նչ է:

— Ձիւք քէստալութիւն. փուղ չկայ:

Իրգձն էլ էս է ասում, չէնն էլ, արհէստաւորն էլ, վաճառականն էլ. ախքատը խօմ ասում է ու ասում, եւ նրա ասիլն էլ ինչ Հարկաւոր է, առանց նրան էլ լաւ գի-գինք որ փուղի կարօտ է էլի նա միշտ էն գլխէն էս գլուխը:

Մէ խօսքով փուղ չկայ, վուսնց տանը, վուսնց գուսը, վուսնց ջիւլումը, վուսնց դանդուումը:

— Ի՞նչի:

— Աստուծ վուչ գիգէ միւր գլուխը:

Միւր հիւ էր ասում, պարունիլ, որ փուղը միգ Համա Աստուծ շինիլք ու Աստուծ տիղ պաշտիլք:

Նա էլ իմացաւ որ էս Հանգի բան է, վիկալաւ ու մէ-բաշ գում ու կլան էլաւ. փերք է արի իրան իրան, ձիւ ա-րիւր, Թէ չունքի դուրթ Աստուծը, որնոր արարած աշխարհի ու Նրգրի ստիղծողն է միգ ոչովու չէ հրեում ու չէ էլ ու-զում հրեալ, արի, ասում է, Նս էլ էնէնց Ժաթ գամ, Թոդ ինձ էլ խիլքով ու մաիլով ճանչնենան մէնաի, որ աւելի սի-րին ու պատվին ինձ յորէսի դէնն, ասում է:

Ասաւ ու կատարից էլ. գնացէք այսու Հետեւ, ասում է՝ ալլ Էս ոչ տեսանիլքիլ զիս, կոնէ:

Ախար ասում ինք գառափխանա, մէջը կի փուղ չկայ. ասում ինք բանի, նրա մէջն էլ փուղը փուղի անումն ունի մէնաի. ուզում իս առ, ուզում իս ծախէ, ուզում իս փուխ կալ, ուզում իս փուխ տու, ուզում իս պարտք արա, ուզում իս պարտք վճարէ, դիւ Թիտով, դիւ Նիսիա, էն պալը-զանը կի, որ իր լուսով միգ քուսպնում է, չէ հրեում անիլքաւը:

Էս բաւ Բնչ է, Թէ աստուծ չէ:

Ինքը չկայ, չէ հրեում ու նրա անումով ամէն բան ըլում է, ամէն բան կատարվում. Թշնամիլն բարեկամում, բարեկամը Թշնամում, իրաւունքն օտարանում, օտարն ի-րաւուր դառնում, Հիւանդն առողջանում ու առողջը Հիւլնդանում, չիմարը խեղօքանում ու խեղօքը գժանում, ցանցառանում, տուտու ցանում. մէ խօսքով ինչ ասիս, գուգիս աշխարք շուռ տու:

Էստու Համա էլ փուղի անումով օրթում ինք ուսում, նրա գորութիւնը փառաբանում, նրա էութիւնն աղօթք անում:

Ո՞վ, Նս ձեռս կու կտրիմ Թէ դուրթ Աստուծն էնդա-դա աղանչաք ու պաղանտաք ըլին անում Հիմի, ինչդադա փուղին. իր խէչի ու սրբի տառջ ասած աղօթքը կու Հասնի էն ջերմեւանդ աղօթքին, որնոր բիւր Հաղար մարթու բեր-նով կատարվում է, միւր քաղիւմը, փուղի առաջ: Հէնց իրան Աստուծն աղօթք անելիս էլ շատ փայլ խիգիւրը էլ փուղի Համա է, լաւ գիգէնաք:

Էլ հիւ է ռաջը միւր՝ ասում, էս Ժամանակին, կամ Աս-տուծն փառաբանում Նրա ստիղծագործութեան Համա, կամ արտաւոր Թափում իր միգաւոր Հոգին փրկելու: Մէ գլուխ աւտառ դիւ էն ին ասում Թէ՝ Տէր ամենակալ Աստուծ, Դուն լքցրաւ ջիւրիս ու շատ փուղ ճարիլ տու ինձ որ գուշ-միլի սրտով չիմ, ասում է, ու Հիւն էլ, չունքի վուսնից օղոր-մութեան առանց քրթամ սովոր չին, էս խօստմունքն էլ աւելցնում ին վրէն՝ Թէ լաւ կու Հարստացնիլ ինձ, Աստուծ, ասում է, Նս իմ Հարստութեան տանէն, եւ Հարընն մէկը բարի գուրծքի վրա կու բանեցնիմ Քիզ Համա, ասում է, եւ Թէ չէ կուլի որ հրեղեցի էլ շինիմ, ասում է:

Էսէնց էլ չիմարութիւն ու լպտաւութիւն. կօսիս Արա-րիչ Աստուծը իրանց նիգիլ ըլի:

Թէ սուտ իմ ասում, պարունիլ, մէ ալ ու ձախ Հարց ու փուրց արէք, օրինակիլ շատ կու իմանաք ու ոլ անգձին էնքան չէ աւտում ինչքան աչքին, Թոդ ջափա քաշէ Հիւս գայ, Նս նրան մէ սարի ծէրին փառաւոր կանգնած հրե-ղեցի ցոյց տամ, որ ինքն իրան մէ ձէն ըզաւում է՝ գ ու զ ի շ ի ն ա ծ ի մ, ասում է:

Ա՛յ, Հոգեհոգ գուղ. գիւլունքը լաւ կու ճանչնաք նրան:

Էն կինքեմէն վախենում ին լօթիւրը ու էստու Համա ինչ ին Հոգում վաղօրօք հէտ Հարուր Հաղարներով փախ-ցրած, Թալիւն, գողցած փուղերեմէն մէ պոտի փշրանք բարի գուրծի Համա բանեցնիլ, որ իրանց Հոգու Համա Դրախ-տի դռնիլը մէբաշ բաց անիլ:

Էս է որ խափեցիք Փիւրի տղայ Ռօստոմին. աւտառ դռներումը փխանդալ փուլն ձիւ Համա, գանա չիմ գիգի: Սարսաղիլը Հէնց գիւլին Թէ հրեալիլ ին իրանց պէս սարսաղիլ ին:

Տօ, ախպէր, Թէ բարի պտուղ իս, Հաղիւր քու քրտնքով ապրիս ու Հալալ աշխատանքով բաւականանաւ. ուրիշին լաւութիւն իս ուզում անի, Աստուծ ջան է տուի քիզ, քու ջանով ճարածեմէն օտիկս անջանիլ: Էնչախը, լաւ գիգէնաք,

էս կենքում էւէտ Արքայութեան լաղաթը կու տեսնիս, քու արեւը:

Ամա Հինկուան շատ մարթ Հրեշտկներու խափաթը չի գեղի ու չէ էլ ուղում գեղեկաց: Զեր Հալա նա փուղ է ուղում, փուղ է պտրտում ու Կիսր կու ճարէ, իժում ինքը գեղէ: Սարի ծէրի հեղեղեցու օրինակը խօ էնդի է:

Փուղը չկայ, գում ու կլան է էլի, էլախտ էլ ասի, ու նրա պտրտելիս, նրան գթնելու մէ մէ մարթ ինչիւր չէ անում:

Օրինակ ասիմ, մէկը աշքարա տեսնում է որ նրա գըթ-նելու ճար չկայ միւր քաղկումը, աչքը գցում է Ռուսէթ ու քօզղապուն իմ ուստա՝ բըւբըւ:

— Ի՞նչ է:

Մէկէլ տեսար փլան տունը, եա քարվաղէն, եա ապ-րանքը կրակի կերակուր գառա ու Հաղար Հաղարները Մօս-կօվեմէն եա Պէտէրբուրխեմէն տերուջ ջիքը մէքաշ՝ սըւբըւ:

Կամ թէ չէ մէ ուրիշ ուստա իր ազնիւ բարեկամէն Հարուր Հաղարներով փուխ է կալնում ու խաթըմացնելու իր դրեալ մէրին նրան գրաւ տալի: ամա, ձիւ արիւր, ինչ-րու գրաւի վաղէն գու քայ, սա վիկալ, լօթիանա, անթիւ ու անհէտաք ծառիւր մէ մէկ գործիչ շինէ ու ծախէ: Մէրին դառնում է դարդակ տալի ու գործու մօխն ու ալիքը ազնիւ բարեկամի քնթէն է դուս գալի: Ինձ թէ չիք աւտում, իրան Հարցրէք. նրան էլ լուս կու ճանչնաք ինչ պտուղ էլ որ է:

Էլի, պարուն դուք իմն իք, մէ խիտ պատուական մարթ, ամա խիտ էլ անշուք ուստա իր մուքը ծախում է մէկի վրա, փուղըն էս գլխէն դնում է ջիքն ու աւտողին ձեռացադիւր տալի որ ծախած մուքը թային ու թային վրէն Հաստատէ: ամա սատանականց մէ ուրիշ ուիւր չաղ մուշտարի է լուս ննգնում ու նրա վրա էլ է ծախում էլի էն խիղճ մուքը: Բանը ննգնում է գանգոթի: Արի անշուք ուստա գուրծքն ուղէ կարթալու ու մէքաշ իր ձեռացադիւր՝ ծըւըւ պ: Բիրթեմէն ձեռաց աղատվելու լօթին կիգայ բրիլանտներն է տնքեցնում ջիւր էլի: Սրան էլ խիտ լաւ կու ճանչնաք դիփունքը:

Անշուք ուստէն, ախպէր, ամէն բանումն անշուք է: Տօ, Հէր օխնած, գուղութին էլի ուղում անի, մէ սարի ծէրին հեղեղեցի շինողին մայկից կու Հարցնէր է: Նա քիչ լաւ դաս կու տէր, խօ գեղիս քու խաթը շատ ունէ:

Էլի շատ ու շատ բըւբըւ, ծըւըւ պ ու սըւբըւ կայ միւր քաղկումը, շառ ու շատ գուղիւր ու գուղերու ուստա-բաշիք. նրանց Հալ ու Հէքիթը օխտն օր ու օխտը գիշիւր Հէրէք չէ թարիփ անելու:

Նո մը մէկը չիք ասիմ ձիւ, պարուններ, ու ձիւ գլուխը ցաւ տամ անմիջ. ապրանքը նմուշով է ճանչնվում ու էս մէ քանի օրինակը ձիւ նմուշ մնացած ուստերունը:

Խօքս սաղ քաղիկ վրա էր, խալիի Հալ ու ափալի վրա, ու փառք Աստծու գեփունքը խօմ գուղիւր չին ու գուղերու ուստաբաշիք, գեփունքը բըւբըւ, ծըւըւ պ, սըւբըւ խօ չին ապրում:

Խալիւր, պարուն դուք իմն իք, դառի է էն ուստերու գերի, վայ նաչարի ապրում է օրն օրվան վրա ու մաՀը հը-նէկ տալի գիշիւր լուսանալիս ու ցէրէկը մթնելիս: մէքը էլ վունց ջան կայ, վունց Հարաքաթ ու փուղը խօմ չկայ, չկայ ու չկայ:

Ախար ասում իս տուն ունիմ ու տունը քունը չէ, ա-սում իս դուքան ունիմ՝ դուքանը քունը չէ, ասում իս բաղ ունիմ, ջաղաց ունիմ, ապրանք ունիմ, վունց բաղն է քունը, վունց ջաղացը, վունց էլ ապրանքը:

Դիւի մէտի գրաւ, դիւի մէտի պարտքի տակը ճխլվում, դիւի մէտի օր մաղիս ու մաղմղիս էլ քիչ վունչիչ չէ մնում:

Դառաւ օր մուքք էլ ու կայանք էլ ուրիշնն է ու դուն նիսիս բանեցնում իս ինչու աչաղ օրը կու Հասնի ու կու մնաս իստակ գառ ու դարդակ:

Շատն էլ ասում է կնիկ ունիմ ու կնիկը իրը չէ, վուր-թի ունիմ՝ վուրթին իրանը չէ, Հէր ունիմ իր Հէրը չէ, սի-բեկան ունիմ՝ սիբեկանն էլ իրանը չէ:

Սրանք էլ դիւի ձեռաց, դիւի նիսիս:

Մէ խօքով մուք ու կայքը նիսիս, Հէր ու վուրթին նիսիս, կնիկ ու սիբեկանը նիսիս:

Դիւի նիսիս, նիսիս ու նիսիս:

Հ ա ռ ի ռ :

Թիֆլիզ:

ՎՐԱՅ ՀԻՆ ՔՐՈՆԻԿՈՆ

(Շարունակութիւն *)

Դարձեալ, ներկայանում է մի գերբնական դիպուած, որ տեղի է ունենում միայն Վրաց պատմութեան մէջ: Անդ-րիկի մաՀից յետոյ, Վրաստանում թագաւորում են զոյգ-զոյգ տասն թագաւոր, ընդամենը Հինգ զոյգ: Բայց զարմա-նալին այն է, որ իւրաքանչիւր զոյգը կազմող անձինք, սկսե-լով միանալով թագաւորելու, մի յայտնի ժամանակակիցու-ցից յետոյ մեռնում են միեւնոյն վայրկեանում, տեղը թող-նելով Հետեւալ զոյգին: Սա ոչ մի բացատրութիւն չկայ այսպիսի տարօրինակ երևութի առթիւ: Թէպէտ եւ իմ յօ-դուածի նպատակն է, յատկապէս, Հետադուել Հայկական Քրօնիկինը եւ ոչ թէ քննադատել Վախտանգեան խմբագրու-թիւնը, սակայն, ես Հարկադրուած եմ վերջնումը որոնել ստուգութիւն եւ մեկնութիւն: Ներկայ դիպուածում բանա-լով Տարեգրութիւնները, մենք չենք գտնում այնտեղ մեկ-նութիւն այս անսովոր եղելութեան: Բռօսուէի թարգմանու-թեան մէջ մինչև անգամ ցոյց են տուած թուանշաններով իւրաքանչիւր զոյգի թագաւորելու շարատեւութիւնը, որոնք բացակայ են Վրաց բնագրում (տէս էջ 47 եւ այլն): Առնենք մի օրինակ V դարուց Քրիստոսից յետոյ: Այն ժամանակ, ինչպէս յայտնի է, Սասանեանք միտք չղացան Հայերին, Վրացիներին եւ Աղուանցիներին՝ ի կռապաշտութիւն դարձ-նել: Ժամանակակից Հայոց Հեղինակները (Նղիշէ, Ղազար Փարպեցի) բաւականին մանրամասնօրէն աւանդում են կրօ-նական պատերազմի Հանգամանքները, որ գրգռեցին պուր-սիկները: Ի միջի այլոց, Փարպեցին Հաղորդում է, թէ ճա-կատամարտի ճգնաժամում, Վրաց արքայն Վախտանգը, սկզբում Պարսիկներէջ Հալածուած, օգնութիւն խնդրեց Հայ-երէջ: Նորան ուղարկեցին մի օգնական գունդ: Պարսից Հետ կռուելու յիշոցին, Վախտանգը իւր վրացիներով երկչոտու-թեամբ փախչում է պատերազմի դաշտից, թողնելով Հայե-րին ճակատագրի անօրինութեան Գունդը, յայտնի բան է, յաղթուեցաւ: Ահա ինչ է ասում ժամանակակիցը: Գործը այստեղ երկչոտութեան մէջ չէ, որոյ Համար Հայերը մեղա-դրում են Վախտանգին: Մեծ նշանակութիւն ունի այս վկա-յութիւնը այն պատճառով, որ ժամանակակիցը Վախտան-գին ճանաչում էին ոչ իբրեւ կորովի արքայ (որպիսին նա չէր էլ կարող լինել), այլ իբրեւ մի Հասարակ զօրագլուխ, իշխան կամ Վրաց տանուտէր, որ ոչ միայն երեւելի աշխար-

*) Տես Արձագանք 1885 Թ. № 24, 26.

Հակառակ էր, այլ ինքն ևս կարօտ էր Հայոց ապստամբների օգնութեան: Այսպիսին էր պատմական Վախտանգը: Տարեգրութեան մէջ մենք տեսնում ենք բոլորովին այլ անձնաւորութիւն: Այնտեղ նա նկարագրուած է իբրեւ անպարտելի զինացի, երեւելի աշխարհակալ, առաքինի քրիստոնէայ, որ 15 ամեայ Հատակից խօսում է տնվերջանալի խրատիչ ճառեր: Ապրում էր նա մեզ բուսականին յայտնի ժամանակում: Ուրիշ աղբիւրներից մենք տեղեկութիւն չունենք մի այլ որեւիցէ աշխարհակալի մասին Առաջաւոր Առիւտում V-դ դարում: Այն ինչ, եթէ լսելու լինինք Հայկական Քրիստոնէական Վախտանգ V-ի ծարեգրութիւնները, Վախտանգ I-ը ոչ միայն Հրաշալի քաջագործութիւններ էր կատարում Վրաստանում Յուդայոս ու Պարսից դէմ, այլ և Խորով թագաւորի Հետ միասին (որ նորա ժամանակ չէ եղել, այլ կար Պերոզը) որին տուաւ կնութեան իւր Միհրանդուխտ քոյրը, նա արշաւանքներ է ձեռնարկում գէպի Հեռաւորագոյն երկրները Պոնտիկ: Նոքա, ասում է պատմիչը, աւերեցին Ճորճտնէթը (Վրիանին), որոյ մայրաքաղաքն էր Գելան (?) և բնակեցուցին այնտեղ Պարսիկներ: Յետոյ չուեցին Հնդկաստան, կուղիւղեցին այն և աւին Հաղարատի լիւր մուշի և ամպար, մի քանի նաւեր բեռնաւորուած ծխելի անուշահոտ արմաթներով, մի նաւ լի թանգագին քարերով, զմրուխտով և յակնթով, սոփիւրեան ոսկի՝ որքան որ կարելի է շալակել Հարկեր ուղտերի վերայ, արծաթ 500 ուղտերի շալակ: Այնտեղից նոքա դիմեցին դէպի Սինդ, ապա Հաբէշ (Աբխազիա), Քուշերի երկրը: Աբխազիայում նոքա գերեցին Հաղար ընտանիք և արձակեցին նոյա դէպի զանազան կողմեր: Գոյանից, Հատատում է քրոնիկոնի յօրինողը, սեւեցան քղերը:

Վախտանգ I-ին թագաւորութեան նկարագրութիւնը բռնում է տասն էջ (Քրիստոնէական թարգմանութեան) այսինքն է Ճիզգ բոլոր Քրիստոնէական վեցերորդ մասն, իսկ Վախտանգի խմբագրութեան մէջ՝ չիսուն էջ: Քրիստոնէական եկեղեցիներ Վախտանգի առանձին արշաւանքները և քաջագործութիւնները, որից աղբիւրներում որոնել վիպութիւն այն իրերի, որոնք աւանդում են Քրիստոնէական, ինչպէս ասում է Բուսսէն իւր ծանոթութեանց մէջ ծարեգրութիւնների առթիւ, անօգուտ վատտակ է: Այս ամենայն նկարագրութիւնը անհնարին է պատմական շրջանակի մէջ մուծել, և դուր կլինէր Վախտանգին վերագրեալ քաջագործութեանց մէջ աղագլին աւանդութեանց արձագանգը տեսնել Հնութեան մասին: Եթէ ունի և իցէ պատմական Հռչակաւոր անձանց կարելի լինէր վերագրել Վախտանգի կատարած քաջագործութեանց մի մասն, այդ կանխէր մենք անշատ տարեգրից փոքր ինչ առաջ ապրող Գաղնէկիւրեան երեւելի սուլթան Մահմուդի վերաբերութեամբ, որ սկզբում Հովանաւորում էր և յետոյ Հալաթում Ֆրեդուսի բանաստեղծին, որոյ երկասիրութիւնները, ինչպէս մենք տեսանք վերը, յայտնի էին անշատ Հեղինակին ոչ բնագրով, այլ բովանդակութեամբ միայն: Վախտանգ և Մեծին Աղէքսանդրից յետոյ միայն Մահմուդը Հռչակուեցաւ Ժողովրդական աւանդութեանց մէջ իբրեւ Հնդկաստանի նուաճող, որ անհամար աւար դուրս բերեց այնտեղից:

Չենք կարող ուշադրութիւն դարձնել Հետեւեալ ժամանակագրական վերադասման վերայ: Հեղինակը ասում է, թէ Վախտանգի ժամանակակից Պարսկաստանում՝ էին Որմիզդ և նորա որդին Խորով թագաւորները, որ նուաճեց Նրուստիդէսը: Վախտանգը, ինչպէս մեզ յայտնի է, ապրում էր V-դ դարու երկրորդ կեսում, բայց Որմիզդ IV-ը թագաւորեց 578—590 թուականները, նորա որդին Խորով Պարվիզը

590—628 թ.: Թույլ տալով այդպիսի մի վերադասման, Հեղինակը չէր կարող ժամանակակից լինել Վախտանգ Առաջինի, ինչպէս վիպում է մեր՝ վերը ներածած յաւելումը: Հարկաւոր է ուշադրութիւն դարձնել նաեւ մի կէտի վերայ Վախտանգի պատմութեան մէջ: Մի տեղում Հեղինակը ասում է՝ «Վախտանգ իւր ոսկի սաղաւարտի վերայ քանդակեց գալլի և առիւծի ձևակերպը, այս պատճառով պարսիկներից կոչուեցաւ Գուրգասալ, այսինքն գալլ—առիւծ»: Նախ և առաջ Գուրգասալ չէ կարող նշանակել գալլ—առիւծ: Գուրգասալ՝ Համաձայն Վրաց լեզուի յատկութեան որ ք վերը յատուկ անունների վերջում փոխում է լ, զորօրինակ. Գրիգոր, Արչիլ (Արտշիր-լց) և այլն. ծագում է Գուրգասալ բառից, ինչպէս նա պատահում է Վարդանի գրքում և պարսիկէն նշանակում է՝ գալլադուխ, ուրեմն, Հիմք չկայ թարգմանելու այն գալլառիւծ: Բայց բանը նորանում է, որ այս Հնագոյն ձևով Գուրգասալ կամ Գուրգասալ մականունը Վրաց մօտ սակաւ է պատահում, և յաճախակի յանդիպում է Գուրգասալին ձևով, որ արդարեւ նշանակում է՝ գալլ—առիւծ: Բայց այդ դիպումում վերջին բառը արդէն պարսիկէն չէ, այլ թուրքերէն է և Գուրգասալին մականունը կարող էր ստեղծուել այն ժամանակամիջոցում, երբ թուրքաց լեզուն սկսուեցաւ տարածուել Պարսկաստանում, ու Վրաստանում, այսինքն է առաւել ուշ՝ Արաբացոց տիրապետութիւնից յետոյ: Վարդանը նոյնպէս Գուրգասալ բառը թարգմանում է՝ գալլ—առիւծ, բայց նա ապրում էր XIII-դ դարու սկզբում, Մոհրաբի առաջին արշաւանքների ժամանակ, երբ թուրքաց լեզուն արդէն տիրապետում էր Առաջաւոր Առիւտում և ինչպէս մենք տեսանք, իւր տեղեկութիւնները Վրաց պատմութեան մասին, նա քաղում էր մեր Հեղինակի տարեգրութիւնից: (Տե՛ս նոյնպէս. Сенжовскаго, нѣкоторыя сомнѣнія касательно Истории Грузиновъ, стр. 163 въ Библиотекѣ для чтенія за 1838 годъ.): Այսպիսի են Վրաց ժամանակագրի Հաղարդած տեղեկութեանց մեծագոյն մասն: Միայն չափազանց ներողամտութիւն և կրիտիկայի բացակայութիւնը կարող էին այս Քրիստոնէական պատմական աղբիւրի նշանակութիւն տալ, խօսելով դորա առաջին մասի վերայ: Մօտենալով մեր ժամանակին, անկասկած, աւելի յաճախ են պատահում պատմական բնաւորութեամբ իրողութիւններ, բայց ինչպէս մենք արդէն ասացինք առաջ, ներկայ ժամանակի մեր ուշադրութիւնը գրգռում են տեղեկութիւններ Վրաց Հին պատմութեան մասին նախ քան Քրիստոսի ծնունդը: Քրիստոսի լուսն իսկ բնագրից, մենք կաշխատենք քաջ առ քաջ Հետեւել Հեղինակին և կըստատենք, թէ որտեղից նա քաղել է իւր տեղեկութիւնները: Բայց յառաջ քան այս, չէր խառնի փորձել գուշակելու, թէ ի՞նչին է պարտական տարեգրութիւնը իւր ծագմամբ:

Ինքն անշատ Հեղինակին Քրիստոնէական մի խօսք անգամ չէ ասում, ոչ այն ժամանակի մասին, երբ նա ապրել է, ոչ իւր աշխատութեան նպատակի մասին, ոչ էլ այն բանի, թէ որպիսի Հանդամանքներում նա ձեռնամուխ է եղել իւր գործին: Սոցն Հանդամանքների մեկնութիւնը շատ անհրաժեշտ է Հին չիշատակարանի դիտահատութեան միջոցին: Բայց որովհետեւ այս բանիս առթիւ ոչ Հայկական Քրիստոնէականում, ոչ էլ Վախտանգի խմբագրութեան մէջ ոչ մի դրական ակնարկութիւններ չկան, կամայ ահամայ Հարկաւորուած ենք դիմելու եկեղեցիական, առանց որոնց անհնարին է գործ տեսնել ներկայ դիպումում:

Բաղմաթիւ Հարեւրաւոր նախարարական ցեղերից, որոնց մէջ բաժանուած էր Հին Հայաստանի Համայն Հրաւ

պարակը, առեւելի ազդեցութիւնն ունեցող և երեւելի Համար-
վում էին Հետեւեալ իշխանները՝ Բագրատունեաց, Արծրու-
նեաց, Սիւնեաց, Մամիկոնեաց և մի քանի պակաս նշանա-
ւորները: Նրեցագոյնը նախարարեան ցեղում Համարվում էր
բոլոր ցեղի պետ և տիրող Համայն ցեղական կառուածները՝
երկրութեան Հիման վերայ քաղաքական իրաւունքներով:
Նրեցութեան տիրողը կրում էր այս կոչումը՝ նախապետ,
տէր կամ տանուտէր, որ բառացի նշանակում է՝ տան տէր,
այսինքն ցեղի գլուխ, նոյն է թէ Վրաց մամատախլու:
Այսպիսի տանուտէրը թէպէտ և Հաստատվում էր իւր իրա-
ւանց մէջ արքայական իշխանութեամբ, բայց, իրօք, այդ
Հաստատութեան նա կարօտ չէր, վասն զի նախարարական
կարգը Հայաստանում Հաստատուած էր թագաւորական իշ-
խանութեան տնօրէնութիւնից շատ առաջ և Հիմնուած
բնակիչների բարուց և սովորութեանց վերայ: Արքայական
իշխանութիւնը, որ Հաստատուեցաւ Հայաստանում 130 տ.
Քրիստոսի ծննդից առաջ և տեւեց մինչև V դարու քսանա-
կոն թուականները, Հզօր նախարարները ըստ մեծի մասին
միայն անուամբ էին ճանաչում: Այս տնօրէնութեանց փո-
խարինի յարաբերութիւնները երբեք մի որոշ կարգի չէին
ձգուած, որ պարտաւորիչ լինէր իրիւ կողմերի Համար և ու,
ու յատկապէս կախեալ էր իշխանութիւն կրողի անձնաւո-
րութիւնից:

Բագրատունեաց իշխանների ցեղը, որ ամենահինն էր,
երեւելի և Հարուստ Հայաստանի ցեղերից, ՚ի վաղուց Հետեւ
նշանաւոր դերք էր գրաւել միւս իշխանական ազգերի մէջ:
Նոցա անունները կապուած են Հայոց պատմութեան շատ
Հանգամանքների հետ, ինչպէս Քրիստոսից առաջ, այնպէս
և չետոյ: Ուշի մտօք ուսումնասիրելով Հայոց պատմաբան-
ների գրուածքները, մենք այնպիսի տպաւորութիւն դուրս
ենք բերում, թէ փառասիրութիւնը և զգուշութիւնը ան-
դադար ուղեկից էին Բագրատունեաց ազգի ներկայացուցիչ-
ների գործողութեանց: Խորենացին (II, 7) յիշում է նոցա
մասին, երբ և գլխաւոր գործիչների Հայաստանում 130 տարի
Քրիստոսից առաջ Արշակունեաց Հարստութեան Հաստա-
տուելու միջոցին: Արքունեաց մէջ թագադիրների բարձրա-
գոյն պաշտօնը ունեւում, իւրաքանչիւր Արշակունեոյ արքա-
յական գահը բարձրանալու ժամանակ, նոքա պահպանեցին
իրանց Հին պատիւը Ասպետի, որ կրում էին նոցա նախա-
պետները: Չնայելով որ նոցա աջակցութեամբ Հաստատուե-
ցաւ Հայաստանում կենդանական իշխանութիւնը, սակայն
Հայոց պատմաբանների կցկտուր տեղեկութիւններից մենք
տեսնում ենք, որ նոքա, որչափ Հնարաւոր էր, խորշում էին
տէրութեան գործերում շատ մասնակցելուց և հեռանում
էին դէպի իրանց կառուածները, գիտէին Հարկադրել արքա-
յական իշխանութիւնը յարգելու նոցա չէղօք դուրսիւնը:
Արքայական իշխանութիւնը գոյութիւն ունեցաւ Հայաստա-
նում Հինգ Հարիւր տարուց առեւելի, առանց խոր արմատներ
թողնելու Հայոց ժողովրդի կեանքում: Բնական է, որ ար-
քայի շահերը Հակառակ էին իշխանների շահերին, որոնք
շատ թանգ էին Համարում իրանց անկախութիւնը և իրա-
ւունքը, որ թոյլ էր տալիս նոցա ձեռն Համար ընդունելու
գրացի Հզօր պետութեանց մինի, յատկապէս, Պարսից Հպա-
տակալութիւնը: Առանց մի շօշափելի չեղափոխութեան երկրի
կազմակերպութեան մէջ, արքայական իշխանութիւնը կոր-
ծանուեցաւ, երբ Հայոց իշխանները դիմեցին Պարսից Վաւ
թագաւորին, խնդրելով փոխանակ Հայոց թագաւորի մարդ-
պան (կուռակալ) նշանակել նոցա V-դ դարու առաջին քա-
ւորդում: Բայց նախարարները, որոնք յօժարութեամբ չէին

ճանաչում իրանց յատուկ թագաւորների իշխանութիւնը,
առեւելի պակաս տրամադրուած էին տանելու Պարսից կուռա-
կալների կամայական վարմունքը: Հասաւ խռովութեան և
երկպառակութեան ժամանակը երկրում:

Մենչգեռ այլ իշխանական ցեղերը, անձնական կրքե-
րից ու Հրապուրանքներից դրդուած, մասնակցում էին պէս-
պէս անխորհրդ ձեռնարկութիւններին, և այնու իրանց
կորուստ էին պատրաստում, Բագրատունիք, մի զարմանալի
հեռատեսութեամբ, գիտէին զսպել իրանց ամենայն մի
վտանգաւոր քայլերից, պահպանելով իրանց անձն ու Հարս-
տութիւնը ապագայի համար: Հայոց թագաւորութեան ան-
կումից չետոյ նոցա ցանկալի էր առաջին դերը խաղալու
երկրում, բայց շուտով տեսան, թէ նոցա ժամանակը դեռ
չէ հասել և թէ այսպիսի Հանգամանքներում նոցա Համար
լաւագոյնն է՝ Համբերելն: Եւ նոքա գիտէին Համբերել:
Մինչ այս մինչ այն, իրանց նշանակութիւնը պահելու և
ազդեցութիւնը ու զօրութիւնը ստատկացնելու դիտաւորու-
թեամբ, նոքա պատեհ Հանգամանքներում, երբեմն, դուրս
էին գալիս քաղաքական ասպարէզ, չենով այն պետութեան
հեղինակութեան վերայ, որին դոյն իսկ վաշտիւնը Հպա-
տակաւ էր Հայաստանը: Այսպէս շատ անգամ, նոքա
բարձրագոյն զինուորական և կառավարչական պաշտօններ էին
վարում ոչ միայն Հայաստանում, այլ և Պարսկաստանում,
կրելով սպարապետների, մարզպանների, ստտիկանների, կա-
ռավարիչների կոչումը (Արաբացւոց կողմանէ) և կուռապաղատ-
ներինը (Բիւզանդացւոց կողմանէ): Նոցա խնամութեան կա-
պելը, հիմնեալ Բագրատունեաց իշխանների ամուսնութեան
վերայ դրացի և հեռաւոր իշխանների հետ, չափազանց բազ-
մաթիւ էին: Արաբացւոց տիրապետութեան Հաստատուելիս,
երբ Հին և կորովի ցեղելի մի մասն կոտորուեցաւ, իսկ
միւսների զօրութիւնը ընկճուած էր, Բագրատունիք շատ խե-
լացի կերպով օգուտ քաղեցին Հանգամանքներից: Շահելով
ամիրապետների հաւատը, նոքա կարճ ժամանակում Հասան
իրանց իմադուց Հետեւ տաճած փառասէր նպատակներին:
IX դարում նոքա Հաստատուեցին Հայաստանում բաւականին
ընդարձակ տէրութիւն և պառկեցին իրանց գլուխը արքայա-
կան թագով: Առեւելի մասն Հարստութիւններ նոքա հիմնե-
ցին Վանանդում (Կարս), Աղուանից աշխարհում և այլ նա-
հանգիւնում: Բագրատունեաց Հին ցեղական կառուածները
ճաշեց նախնադ մի էին, ձորիւն մօտ: Նոցա կից ձորիւն և Ռիոն
գետերի մէջ գտնուած աշխարհը ղանազան ժամանակներում
կոչվում էր Կողքիս, Լաղիք, Ափխազք: Բագրատունեաց մի սե-
րունդը խնամութիւն կապելով Ափխազներին և Վրաստանի իշ-
խաններին հետ, VII դարու ընթացքում այնքան զօրացաւ այս
երկրներում, մինչ զի նորա անդամներից մինը, VIII դարու վեր-
ջում՝ բարձրացաւ Վրաց թագաւորական գահը և այնու հիմք
դրեց երեւելի Հարստութեան Վրաց Բագրատունեաց (Բա-
գրատիոնների), որոնք թագաւորեցին մինչև ներկայ դարուս
սկիզբն: Այս Հարստութեան կառավարելու ժամանակ XI
դարուց՝ Վրաց պատմութեան Համար Հասան պաշտառա-
գոյն օրեր: Գաւթ Նորոգչի, Գէորգ III-դի, Թամարի և այ-
լոց անունները հռչակվում են հեռաւոր աշխարհներում:
Արտաքուստ Վրաստանի սահմանները նշանաւոր կերպով
ընդլայնանում են, ներքուստ տէրութիւնը այնպիսի բար-
դաւաճանք է վայելում, որոյ նմանը հազիւ թէ յիշում էր
Վրաստանը: Յաջողով պատերազմներ գրացի ազգերի հետ
և շահաւէտ վաճառականութիւնը Հարստացնում են երկիւ-
րը: Թագաւորական գերաւորանի անդամները և ազատանին
մեծածախս դամարներով տաճարներ և այլ և այլ Հասա-

րակական Հաստատութիւններ են կանգնում, վանքերին կայքեր են նուիրում, նպաստում են ժողովրդական դրահանութեան, դպրոցներ կրօնադատում են: Վրաստանի ծաղկեալ դրութիւնը տեւում է մինչև Խովարեղմեցոյ և Մօզուներին արշաւանքները XIII դարու առաջին երրորդ մասն:

Բագրատունիք Հոգաբարձի ապահով կացուցանելու իրանց Համար Վրաց արքայական գահը, զանց չէին առնում ժողովրդեան Հասարակաց կարծիքը նեցուկ չէին իրանց և առկա առ ուղիւ ներգործում էին ժամանակակիցներն մտքի վերայ: Գեղ Մ դարում Հայոց Թագաւորութեան անկումից յետոյ, նոքա դիմեցին Մ. Խորենացոյն, խնդրելով գրել նոցա ցեղի պատմութիւնը այն յուսով, թէ նա կ'ապահանայ նոցա ինքրի նպատակը և իւր պատմութիւնը կաւանդէ այն կերպով, որպէս զի Բագրատունեաց ցեղի անցեալ վիճակը իրաւունք տալ նոցա նշանաւոր դերք բռնելու տեղական միւս նախարարեան ցեղերի մէջ: Գուցէ այս ճանապարհաւ Բագրատունիք մտադիր էին յառաջ մղելու իրանց դիտաւորութիւնները Թաւրուս մնացած Հայոց գահի վերաբերութեամբ: Ըստ երևութիւն, Խորենացին չէ Հասկացել նոցա գլխաւոր նպատակը և Սահակ Բագրատունեոյ ցանկութիւնը նա վերադարձել է նորա լուսաւորեալ ուսումնասիրութեան: Այդ պատճառով նա իւր Հայոց պատմութիւնը այն եղանակով գրեց, որ Բագրատունիք այնտեղ մեծ դեր չեն խաղում, թէ և պատմութեան մէջ լսուում է նոցա Հին երբայցեաց ծագման, բարեպաշտութեան, բարձր պաշտօնների մասին, որ վարում էին արքունեաց մէջ ևս և մի քանի երախտեաց, որ ցոյց են տուել նոքա Արշակունեան Հարստութեան: Ի դէպ է նկատել այստեղ, որ Բագրատունեաց երբայկան ծագումը շատ տարակուսելի է: Ո՞րտեղից Խորենացին կարող էր իմանալ այն, ինչ որ լինում էր Հայաստանում չեղած Նաբոգորդոնոսորի օրերում: Նա ինքն էլ ասում է, թէ նորա ժամանակը գոյութիւն ունէին աւանդութիւններ, որոնք վրայում էին, թէ Բագրատունիք ծագում են Հայոց Հին նահապետների սերնդից: Նոյնը մենք պատահում ենք Սեբէոսի մօտ: Այսպէս, ուրեմն, Խորենացին չհասկացաւ այն, ինչ որ սպասում էր նորանից Սահակ Բագրատունին: Բայց յետոյ, ոչ պակաս երևելի Արծրունեաց ցեղի իշխանների նահապետին գրած նամակում, նա կարծես թէ՛ ըմբռնում է Բագրատունեաց փառասէր քաղաքականութեան իմաստը, և այս պատճառով նա նախագուշակում է, թէ նոքա Թագաւորելու են Գուրն քաղաքում, իսկ Արծրունեաց իշխանները կ'ապրեն Ասորեստանեաց Սենեքերիմի Թագն, որոյ սերունդ են Համարում նոքա իրանց:

Արքայական իշխանութեան Հասկացուց յետոյ Վրաստանում, Բագրատունիք չէին գաղաւթում, ակնարկելով իրանց իրաւանց վերայ, բացառական դրութիւն բռնելու նաև Վրաց բուն երևելի իշխանների մէջ, որոնց մի քանիսը Հարստութեամբ և աղբեցութեամբ, գուցէ, տեղի չէին տալ նոցա առաջն: Օգուտ քաղելով Խորենացու վրայութիւնից, թէ նոցա նախնին մի երևելի Հրեայ է եղել, ուղարկեալ Նաբոգորդոնոսորից Հայաստան, նոքա արդէն չէին բաւականաւորում այս Համեմատ նախնեաւ, այլ սկսում են պնդել, թէ նոքա ուղղակի ծագում են Գաւթ Թագաւորի և մարգարէի սերնդից: Հայկական Քրոնիկոսի մի տեղում կարճաւոյտ ասվում է՝ «Աստուած պարգեւեց մեզ Փրկիչ Գաւթի գերդաստանից, Գէորգի—որդի Գաւթին, աստուածահօր Գաւթի ցեղից, Բագրատունեաց աղբից»: Գորանից առաջ թէ՛ «այն օրերը Հայաստանից եկաւ Արշիլ Թագաւորի մօտ Ագրանասոմն, Գաւթ մարգարէի գերդաստանից»:

Բայց Վախտանգեան խմբագրութեան մէջ պահպանուած է ազգաբանութեան աղիւսակ Բագրատունեաց իշխաններին՝ Ագամից մինչև մի Սողոմոն, Գանի որդին: Բայց ուրիշոց թիւը Համարվում է 87 (այդ էլ 5000 տարուայ ընթացքում). նոցա 33-դ տեղը բռնում է Գաւթ արքայն, 34-դը Սողոմոն, 58-դը Յակովբ, Յովսէփի Հայրը, Մարիամ կուսի ամուսինը: Սողոմոն, Գանի որդին, Ագամի 87-դ տեղում, ծնաւ Եօթն որդիք, որոնք Փղշտացոյ երկրից եկան Նիկեց գաւառը (Նիկեաց), ուր Ռաքայէլ Թագուհին միտնեց նոցա իւր ձեռքով: Նղբայրներից չորսը գնացին Վրաստան, ուր այն ժամանակ դադարեցաւ Գուրգասանի Հարստութիւնը: Վրացիք դիմեցին Յունաց կայսեր (ճրին) խնդրելով տալ նոցա Թագաւոր: Կայսրը կատարեց նոցա խնդրքը, Թագաւոր Հռչակելով Գուարամին, չորս եղբայրներից մինին 575 թ.: Այսպէս (ըստ Վախտանգի) Բագրատունիք նստան Վրաց գահի վերայ VI-դ դարում: Բայց այս անգամ նոքա երկար չ'Թագաւորեցին, նոցա փոխարինեցին Խոսրովեանք: Նրանք անգամ նոքա գահ նստան 787 թ. և Թագաւորեցին մինչև իսկ Վրաց Թագաւորութեան կործանումն 1801 թուականին: Ուշագրութեան չառնելով Բագրատունեաց ազգաբանութեան աղիւսակի զանազան անհեղեղութիւնները, մենք նկատում ենք, որ Վրաց տարեգիրը (ըստ Վախտանգի) անյայտ պատճառներով Հարկաւոր է Համարում զանց առնել Վրաց Բագրատունեաց ճշմարիտ նահապետներին, այսինքն է Հայոց Բագրատունիքը, որոնք անյիշատակ ժամանակներից բնակվում էին Հայաստանում և ըստ վրայութեան Խորենացոյ, նոյնպէս գաղթած էին Պաղեստինէից: Իսկ XII դարու տարեգրի գրչի շնորհիւ միայն Հարիւր տարի Խորենացոյց յետոյ, երևում են Վրաստանում նոր Բագրատունիք ուղղակի Պաղեստինէից և առանց ժամանակ կուրսանելու, Թագաւոր են կացուցանում այնտեղ Գուարամին: Իդէպ է այստեղ նկատելու, որ Վրաստանում բնակուած չորս եղբայրներից ոչ մէկն էլ չէ կրում Բագրատունեան. նոցա կոչում էին Գուարամ, Սահակ, Ասամ և Վարդ—Վարդ (Ճիշդ պարսկական անուն): Գուարամի որդին, որ Թագաւորեց նորանից յետոյ, կոչվում էր Ստեփան: Հարցանելի է, թէ ինչու նոքա Բագրատունիք կոչուեցան, երբ նոցա ցեղում ոչ մի Բագրատ չկար:

Սակայն, այս Հարցը մեզ Համար շատ անհրաժեշտ չէ: Մենք ասում ենք թէ, Բագրատունիք սկսում էին իրանց բարձր ծագումից Հռչակել, որպէս զի միանգամ ընդ միշտ գերազանցեւ բոլոր տեղացի իշխաններին իրանց ցեղի աղիւսութեամբ: Մեզ կարող են պատասխանել, թէ Բագրատունիք մեղաւոր չեն, և թէ կեղծաւոր տարեգիրը նոցա մերձաւոր ազգական է չինում Ամենասուրբ Կուսին և Հարազատ սերունդ Գաւթ արքայի: Բանը այն է, որ տարեգիրը այստեղ մեղք չունի: Այս անանուն Հեղինակից շատ առաջ, որ ինչպէս տեսանք, ապրում էր XI դարուց ոչ առաջ, Բագրատունիք վերադարձում էին իրանց այսպիսի ծագումն, թէ և փոքր ինչ այլ ճիւղից:

Կոնստանդին Ծիրանածինը (De administ. III, 197.) վրայում է, թէ Վրաց Կուրապաղատները պարծենում էին իրանց ծագումով Ուրբոսի կնոջից, որին Հրապուրել էր արքայ—մարգարէ Գաւթի: Նոքա իրանց շառաւիղ են Համարում Գաւթի, սերեալ այս կնոջ զաւակների մինից, և ապա, ուրեմն, ազգական են Գաւթ մարգարէի, ընդ նմին և Ամենասուրբ Կուսի, որ Գաւթի ցեղիցն էր: Ահա թէ ինչու Վրաց իշխանները չէին յապաղում ամուսնանալու իրանց ազգականութեան հետ, Համաձայն Հրէից Հին սովորու-

Թեանց: Նոքա ասում են, թէ ինքեանք Նրուսողմնից գաղ-
թականներն եւ առաջ ընտելուցան Պարսկաստանում, Հնա-
գանդուեւելով երազում ոտացած պատուէրին... Նոքա Նրու-
սողմնից գաւրու գաւուց եւ արդի կալուածքներում ընտելու-
թիւն Հաստատուելուց անցաւ 400 կամ 500 տարի մինչեւ մեր
ժամանակը, ընդեկտիսն 10-ին 6460 թուականի, 'ի թա-
գաւորութեան Վոստանդնի եւ Բոմանոսի ջերմեւանդագոյն
քրիստոնէից:

Արդ՝ եթէ Հայաստանում զեռւ եւ Բագրատունիք ցան-
կանում էին օգուտ քաղել գրականութեան ծառայութիւնից
իրանց քաղաքական նպատակների Համար, այն ժամանակ
Հասկանալի է, թէ սրբան անհրաժեշտ էր նոցա Վրաստա-
նում յենուլ գրաւոր չիշատակարանների վերայ, որոնք, մի
կողմից Հաստատում էին նոցա բարձր ծագումը մեր Փրկչի
նախահայրերից, միւսից—սրինաւոր տէր էին կացուցանում
նոցա Վրաստանի, պահաժառանգութեան Հիման վերայ
յորդուց օրգի: Այս պատճառով զիւրին է եւ թաղերէ, թէ
տարեգրութիւնը գրուած է նոցա պատուիրելովը եւ կամ
նոքա եւն ներշնչել այդ միտքը Հեղինակին: Վերջապէս այս-
պէս էլ կարող էր լինել, թէ նոցա կողմնակիցներից մինը,
որ եւ իցէ պատճառներից զրգուած, նպատակաշարմար էր
դատում աւանդել Վրաց պատմութիւնը Բագրատունեաց
նպատակաւ որ ուղղութեամբ: Թէպէտ եւ այսպիսի եղբակացու-
թեան Համար դրական փաստեր չկան ոչ Հայաց, ոչ էլ Վրաց
գրականութեան մէջ, սակայն իրերի ներքին իմաստը մեզ
առիթ է տալիս այս Հետեւանքին Հասնելու: Բացի բոլոր
վերոյիշեալից, Քրոնիկոսում, Նախ եւ առաջ, պատկերացու-
ցուած է, իբր թէ Վրաստանն 'ի սկզբանէ անտի, այսինքն
Ջրհեղեղից, կամ աւելի ճշգր՝ Փարնաւաղի օրերից, ունէր նոյն
քաղաքական սահմանները, որ յետոյ միայն Հաստատուեցան
Բագրատունեաց Հարստութեան ժամանակ, որոնք միաւո-
րելով վրաց ցանուցիւր երկիրները, յօրինեցին մի տեսակ միա-
հեծան պետութիւն, որչափ Հանդամանքները ներում էին:
Ներքորդ, նոյն տեղում պնդում են, թէ Սցիւթիւթը եւ ապա
Թիֆլիզը միակ եւ եթ արքայանիստ քաղաքներն էին կեն-
դրոնական իշխանութեան (ինչպէս եղած էին միայն Բագ-
րատունեաց օրերում), որ տիրապետում էր Համայն Վրաս-
տանի վրայ, որոյ Հետ անհնարին է Համաձայնիլ, ով մօտ
ծանօթ է աղբիւրներին:

Ներքորդ, տարեգիրը խորշում է խօսելուց Օրբէլեանց
Հռչակաւոր ցեղի Հին ծագումն մասին, թէ եւ նորա ժամա-
նակ, այսինքն, XI—XII դարերում, Օրբէլեանց ընտանեկան
աւանդութիւնները յայտնի պիտի լինէին Հասարակաց եւ
զանց առնել նոցա չէր կարելի առանց նախապաշարուած
դիտաւորութեան: Չը պէտք է մոռանալ, որ, յատկապէս
XI—XII դարերում, իւրեանց լայնածաւալ կալուածներով
ու քաղաքական կարողութեամբ նոքա շատ անգամ գրգռում
էին այն ժամանակ թագաւորող Բագրատունեաց կառկածը:
Չորրորդ՝ թագաւորների անընդհատ դառը Քարթլոսից եւ
Փարնաւաղից մինչեւ Բագրատունիք, 11 եւ 12 դա-
րերի ընթացքում ոչ մի անգամ չէ դադարում, իսկ եթէ
Հարստութիւնները փոխվում են, նոցա մէջ ազգակցութեան
շնորհիւ, մնում է նախընթաց Հարստութեան արիւնը, որ
չէ թոյլ տալիս ընդհատուել Քարնաւաղի եւ Վախտանգի ցե-
ղին: Այս ամէնը շատ օգտուէտ էր Բագրատունեաց Հարստ-
տութեան թագաւորների Համար: Ինքեանք Բագրատունիք
եւ երկրորդ անգամ գրուելով Վրաստանի գահը 788 թ.,
օրինաւոր ժառանգներ են Հին Հարստութեան Աշոտ կու-
րապաղատի օրերով, միայն այն պատճառով, որ դադարած

Հարստութեան վերջին ներկայացուցիչը ամուսնացած էր
այս Աշոտի քրոջ Հետ: Գորանից կասկած է ծագում առա-
ջին Բագրատունեաց գոլութեան մասին: Մեզ թուում է որ
Գորամ ու նորա որդին Ստեփան, որոնք, ըստ տարեգրու-
թեան թագաւորել են 44 տարի, 575—619 թ. տարեգրի
ձեռքով Բագրատունի են դարձրած բացառապէս զօրացնե-
լու: Համար ճշմարիտ Բագրատունեաց իրաւունքը վրաց գահի
վրայ:

Եթէ թոյլ տալու լինինք, թէ մեր ենթադրութիւնը
ճշմարիտ է եւ թէ տարեգրութիւնը գրելու միտքը Հեղի-
նակին Բագրատունիքն են թելադրել, այն ժամանակ մենք
կարող ենք մեկնել, թէ ինչու տարեգրութեան սկզբում մէջ
է բերուած անկապ իրողութիւնը միանգամայն խտրւող
գերի մերձաւոր ազգակցութեան մասին, որոնք ցեղերով
ընաւ նման չեն: Բոլոր այս ազգերը մասամբ Հպատակուած
էին Բագրատունեաց, մասամբ էլ մտնում էին նոցա քա-
ղաքականութեան շրջանի տակ: Նոյնպէս այն նախամեծա-
րութիւնը, որ տուած է Հայերին քրոնիկոսում, կարելի է
մեկնել վրաց թագաւորների ուղղակի ծագումով Բագրա-
տունեաց ցեղից Հայաստանի, ուր նոցա առաջ ճիւղը բա-
ւականին Հզօր տէրութեան գլուխ էր դարձել:

Չը նայելով որ իւրեան յանձնած գործը տարեգիրը շատ
անչափող կերպով աւարտեց, բայց այնուամենայնիւ Բագ-
րատունիք Հասան իրանց ցանկացած նպատակին: Նոքա
գրասիր վաւերականութեամբ Հանդերձ, ընածին եւ անհեր-
քելի իրաւունք ոտացան Վրաց գահի վրայ: Եւ այս տարե-
գրութիւնը, լի կեղծիքներով, քաղաւածներով ու հակաճա-
ռութեամբ (մեր խօսքը նորա առաջին մասի վրայ է) չնա-
չելով նորա բոլոր թերութեանց, եւ մինչեւ ցայժմ եւս Վրաց
մօտ վայելում է ահագին ժողովրդականութիւն եւ Հեղինա-
կութիւն:

Այսպէս մեր բոլոր վերոյիշեալ աւանդածներից Հեռեւում
է, թէ անանուն Հեղինակը ապրում էր XI—XII դարերում
Քրիստոսի եւ դրեց իւր տարեգրութիւնը, մասամբ ոտեղծելու
Համար «Վրաց Պատմութիւն», որոյ բացակայութիւնը այն
ժամանակ շատ զգալի էր ժողովրդեան մէջ, բայց յատկա-
պէս, մեծացուցանելու դիտաւորութեամբ Բագրատունեաց
ցեղի թագաւորութիւնը Վրաստանում եւ նոցա իրաւանց՝
պատմական վաւերականութիւն տալու:

Անցնենք բուն իսկ Տարեգրութեան: Այն մասն Քրո-
նիկոսի, որ մեր ուշադրութիւնը դրաւում է ներկայումս
մեծ չէ: Մենք կարտագրենք այն բառ առ բառ, գաղափար
տալու Համար նորա մասին, եւ յետոյ առանձին յօդուած-
ներով կտանք մեր մեկնութիւնները:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿՈՆ

§. 1. Յիշենք թէ՛ Հայերը (Հայք, Սոմեխի), Վերք
(Քարթլիցիք, Վրացիք), Բանք (Սրբանիք, այսինքն Ար-
րանի բնակիչներ), Մովսիսիք, Գերանիք (գերք), Լեկք (Լեզ-
գինիք), Վովիսիք եւ Նեկք (Մեգրք—Մինգրեցիք) դա-
ւակներ էին միեւնոյն Հօր, Թորգոմի, որդու Թիրատի, որդու
Փամբելի, որդու Յաբեթի, որդու Նոյի: Թորգոմը քաջ մարդ էր
եւ Հսկայ: Աշտարակի կործանումից, լեզուների խառնակու-
թիւնից եւ մարդկային աղբի երկրի երեսում ցրուելուց յետոյ,
նա բնակուեցաւ Մասիսի (մեծ Արարատի) եւ Արարածի (Աւա-
գեօղի) մէջ տեղում: Նա շատ կանայք ունէր, որ ծնան նորա
Համար քաղմութիւն օրգիք եւ դստերք: Վերջինները ունեցան
իւրեանց օրգիքը ու դստերքը:

Խ. Յովհաննիսեան

Մոսկւա. Դեկտ. 22-ին 1885 թ.

(Կը շարունակուի)

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ՖԵՐՊԻՆԱՆԻ ՇՈՒԴԹ

Ֆերգ. Շմիդթը, որի երկու գրքերն արդեն լոյս են տեսել Հայերէն թարգմանութեամբ, Դիստերվէզի աշակերտն է։ Մանկավարժական գրականութեան գէթ սակաւ ինչ տեղեակ անձինք անշուշտ գիտեն, թէ ով էր Դիստերվէզը։ Դիստերվէզն էր Գերմանիայի մէջ ազատ և մարդասիրական գաղափարներ տարածող մի Հանճարեղ մանկավարժ։ Նա թշնամի էր այն յետագէմ ուղղութեան, որ մտել էր գերմանական մանկավարժութեան մէջ 1848 թ. գէպքերից յետոյ, ձգտելով բռնահարել դպրոցական գործն և քաղաքական ու կրօնական ստորկութեան ծառայեցնել դորան։ Արդի մանկավարժութեան պատմութեան մէջ Հազիւ թէ կարելի լինի գտնել առաւել Համակրանք և հիացումն ազդող մի անձնաւորութիւն, քան թէ Դիստերվէզը։ Նորա ամբողջ կեանքը մի անվեհեր և յաղթական պատերազմ էր մոլեռանդութեան, խաւարի, ժողովուրդը մանկական վիճակի մէջ պահելու հետամուտ ուժերի դէմ, որոնցից էլ գալին դոքա—ստորեկից թէ վերեկից։ Դիստերվէզն իւր եռանդուն գործունէութեամբ իբրև շնորհալի ուսուցիչ, տեսուչ, խմբագիր, պարլամենտի անդամ և աննման մատենագիր վերին աստիճանի մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ դպրոցական գործի յառաջագիմութեան վերայ Գերմանիայում և կրթեց նոր մանկավարժների մի ամբողջ սերունդ, որ պարծենում է այժմ իւր մեծ վարժապետի անմոռաց յիշատակով։

Այդ վարժապետի ոգով գործող գերմանական մանկավարժներից մէկն է արդ և Ֆերգ. Շմիդթը, որ մի ուսուցիչ է Բեռլինում։ Նա անուանի է ժողովրդի և յատկապէս երիտասարդ սերնդի դաստիարակութեան նուիրուած իւր բազմաթիւ գրական վաստակներով։ Շատ տարածուած են Գերմանիայի մէջ նորա՝ «Հռովմայեցւոց և յունաց պատմութիւնը» (երկու Հատոր պատկերազարդ), «Տիեզերական Պատմութիւնը» (երեք Հատ. պատկերազարդ), «Գերմանիայի և Պրուսսիայի պատմութիւնն» և այլն։ Սակայն նորա երկարամեայ հեղինակութեան ամենաշքեղ արձան կարելի է համարել իւր հիմնած «Երիտասարդների մատենադարանը», որ այժմ հասել է 70 Հատորի։ Այս «Մատենադարանին» մասնակցում են և ուրիշ անուանի հեղինակներ, սակայն Հատորների մեծագոյն մասն նոյն իսկ Ֆերգ. Շմիդթի Հանճարեղ գրչի արգասիքն է։ Նորա «Մատենադարանի մէջ մտնում են պատմական պատկերներ ամեն դարերից, կենսագրութիւններ, վէպեր, զրոյցներ, առակներ—բոլորն էլ քանքարով գրուած։ Մեր այս Համառօտ խօսքը շատ կընդարձակուէր, եթէ կամենայինք մի առ մի յիշատակել այդ ճոխ «Մատենադարանի» բովանդակած նիւթերը. հերիք է ասել, որ դորա մէջ յաջորդաբար պատկերանում են Հին և նոր դարերը, Արևելքն և Արևմուտքը իւրաքանչիւրն իւր պատմական և բնաստեղծական կեանքի արդէնքներով, որոնց վերայ կրթուել է մարդկութիւնն ու դեռ պիտի կրթուի։

Պրոֆեսոր Լէօնհարդին ասում է. թէ «Ֆերգ. Շմիդթի սքանչելի գրքերն իրանց ոճի պարզութեամբ և մտքերի խորութեամբ վերին աստիճանի հետաքրքրելի

են թէ պատանիների և թէ հասակ առած խոհուն մարդկանց համար։ Ուստի այդ գրքերն կարող են իսկապէս ժողովրդական կոչուիլ բառիս ամենալաւ իմաստով»։—Ռաումէր պատմաբանն շեշտում է յատկապէս այդ գրքերի «ոճի նրբութիւնը, բովանդակութեան ճոխութիւնը»։—Պրոֆեսոր Շտարն ասում է— «Ֆերգ. Շմիդթն իր երկերով մատչելի է դարձնում երիտասարդներին պատմական մեծ գէպքերի ոսկի բովանդակութիւնը»։—Վերոյիշեալ Դիստերվէզը, որ երիտասարդներին նուիրուած գրքերի լաւ ու վատը քաջ հասկացող մի անաչառ և խիստ քննիչ էր, կարճ վկայում է, թէ «Ուրախ է, որ գտել է Ֆերգ. Շմիդթի մէջ այնպիսի մի հեղինակ, որի գրուածներն պէտք է անպայման յանձնարարել երիտասարդներին»։—Բեռլինի դպրոցների վերատեսուչ Բօրման մանկավարժը գովելով գովում է Ֆերգ. Շմիդթի գրուածների «իմաստալի բնաբանը, յաջող շարադրութիւնն և շատ հրապուրիչ բովանդակութիւնը»։—Երևելի Հայրենասէր Արնդթը Հաստատում է, թէ «Ֆերգ. Շմիդթը գտել է այն եղանակն, որով հարկ է խօսել երիտասարդների հետ, որպէս զի մեծ մարդկանց և նշանաւոր գէպքերի պատմութիւնը մի մնայուն տպաւորութիւն գործէ նոցա վերայ»։—Պրոֆեսոր Բեօքն Համոզուած է, որ «Ֆերգ. Շմիդթի գրքերն մի բարեբար ազդեցութիւն են գործում մատաղ սերնդի վերայ»։—Աւելորդ ենք համարում արձանագրել Լիւբէնի, Քէհլի, Դիտէսի, Լանգէի, Յիլլէրի և ուրիշ հիւնական մանկավարժների նոյնօրինակ գովասանքներն Ֆերգ. Շմիդթի մասին։ Այսպէս ուրեմն նա լիովին արդարացնում է «Հեղինակ շնորհօքն Աստուծոյ» գեղեցիկ տիտղոսն, որ մի արծաթէ պսակի հետ միասին պարգևել էին նորան գերմանացի մանկավարժները նորա բազմադիւն մատենադրական գործունէութեան 25 ամեայ յօբելեանը տօնելիս։ Այս բոլորն իրաւունք է տալիս մեզ ցանկալու, որ մեր գերմանագէտ Հայ երիտասարդները փոյթ տանէին ծանօթանալ Ֆերգ. Շմիդթի գլխաւոր վաստակների հետ և աշխատէին վայելուչ թարգմանութեամբ մատչելի շինել նոցա և մեր երիտասարդութեան, որ շատ հարուստ չէ բնորոշ ընթերցանելի գրքերով։

Փ. Վ.

Վերոյգրեալ յօդուածն առիթ է տալիս մեզ հրատարակելու «Արձագանքի» մէջ պ. Փ. Վարդանեանի և Ֆերգ. Շմիդթի փոխանակած երկու նամակներն, որոնք, մեր կարծիքով, ոչ թէ միայն մասնաւոր, այլ և հասարակային նշանակութիւն ունին։ Անուանի գերմանական հեղինակն իւր նամակի մէջ սիրալիր ողջոյն է լիջում ամբողջ Հայ երիտասարդութեան։ Ուստի մեզ թւում է, թէ Համեստութեան դէմ մեղանշած չենք լինիլ, եթէ հրատարակենք այդ հեղինակի և նորա Հայ թարգմանչի համառօտ թղթակցութիւնը, որի օրինակը յանձնուած էր մեզ բարեկամական մտերմութեամբ—մեր անձնական ընթերցանութեան, և ոչ թէ հրապարակ հանելու համար։

Պ. Փ. Վ.-նի նամակն առ պ. Ֆերգ. Շմիդթ.

»Մեծարգոյ Պարոն.

»Պատիւ ունիմ, մեծ. տէր, ուղարկել Ձեզ ընդ սմին Ձեր երկու երկերն, այն է՝ Պրանկլենի և Վաշինգթօնի հայերէն թարգմանութիւնները։ Այդ գրուածները այնպէս շնորհալի են, որ ես անհրաժեշտ կարեք զգացել մեր երիտասարդներին մատչելի կացուցանելու նոցա գեղեցիկ բովան-

դատութիւնը: Գրքերի մասն հաշտակն և ներքին ոգին այն-
քան արձագանք են դառն մեր երկտասարդներն մէջ, որ
Թարգմանութիւններն ահա երկրորդ տպագրութեամբ են
լոյս տեսնում: Շուտով պիտի հրատարակուին հայերէն Ձեր
գեղեցիկ Իլիականն և Ոդիսականը *), և ինչ քաղցր կըլինի
առաքել Ձեզ և զոցա օրինակներն իւր ժամանակին:

Ֆերդ. Շմիդթի համակն առ պ. ֆ. վ.:

«Մեծարգոյ Պարոն.

«Դուք ինչ մեծ ուրախութիւն պատճառեցիք:
Շատ շնորհակալ եմ Ձեր սիրալիր նամակի և Ձեր Թարգ-
մանած գրքերի, այն է՝ Փրանկլինի և Վաշինգթոնի
առաքման համար: Ես ինչ երջանիկ եմ զգում, որ Ձեր
միջնորդութեամբ պիտի կարողանամ հայ երկտասարդնե-
րի բարոյական դաստիարակութեանը նպաստելու իմ
համեստ ջափովս: Ես կը փափագէի միջոց ունենալ ի
սրտէ ողջոյն յայտնելու ամբողջ հայ երկտասարդութեան:
Հաճեցէք՝ գէթ Ձեր ուսումնարանի աշակերտներին մա-
տուցանելու իմ սրտագին ողջոյններս:

«Փրանկլինն և Վաշինգթոնը լոյս են տեսած
Թարգմանութիւնն նաև Հոլլանդիայում և Ամերիկայում:

«Անչափ ուրախ եմ, որ մտադիր էք ուղարկել
ինչ և Իլիականն և Ոդիսականը: Նորերումս դոքա ու-
թերորդ տպագրութեամբ լոյս տեսան և Ֆրանսերէն էլ
Թարգմանութեան:

«Շատ կը ցանկայի, որ այդ երկու գրքերի հետ մի-
ասին Ձեր լուսանկար պատկերն էլ ինչ առաքելու բարե-
հաճէիք: Իմ կը գտնէք նամակիս մէջ ներփակուած:

Պերմանական ողջունել

Ձեր

Ձեզ շատ գնահատող

Ֆերդինանդ Շմիդթ:

10 Յունիս. 1886.

Բեռլին:

*) Այդ երկու երկերը պէտք է լոյս տեսնեն «Հրատարակչական
ընկերութեան» ձեռքով:

Ի. Խ.

Խմբագիր-Հրատարակիչ ԱՅԳԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ներսիսեան Հայոց Ազգային Հոգևոր Դպրանոցի Հո-
գաբարձական Խորհրդարանի մէջ յունվար ամսոյ 15-ին 1886
ամի, երեկոյեան 8 ժամին կը լինի աճուրդ (առանց կրկնա-
ճրդի) կապալով տալու. նորակառոյց 18 կրպակները իրանց
նկուղիներով, որք գտանվում են 3 Ալեքսանդրովսկի Թաղում
Կազնեցիկի փողոցումը: Պայմանաթուղթը կարելի է կարգալ
Հոգաբարձութեան գրեանատան մէջ ամեն օր, բացի կիրա-
կէից և տօներէց, ցերեկուայ 10—12 ժամն:

ԱՅՍՕՐ ԿԻՐԱԿԷ, ԹԻՖԼԻՍԻ ԺՈՂՈՎԱՐԱՆՈՒՄ

ՏԵՂԻ ԿՈՒՆԵՆԱՅ

Պ Ա Ր Ա Ն Ա Ն Ք Ի Ս

Յ Օ Գ Ո Ւ Տ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԴՐՔԵՐԻ ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

Տոմարները գինն է՝ կանանց 1 ռ. տղամարդկանց 2 ռ.

ՍԿԻՋԵՆ Է ԵՐԵԿՈՅԵԱՆ 9 ԺԱՄԻՆ

Տոմարները վաղորօք կարելի է ստանալ պ. Ծատու-
րեանիխանութում, Կենդրոնական գրադաճառանո-
ցում, Շահվերդեանի լրագրական գործակալութեան
գրասենեակում և Թիֆլիսի ֆոթոլարանում:

ОТКРЫТА ПОДПИСКА
НА ЕЖЕДНЕВНУЮ ГАЗЕТУ

„ТИФЛИССКІЯ ОБЪЯВЛЕНІЯ“

На 1886 годъ (9-й годъ изданія)

Въ 1886 году газета „Тифлисскія Объявленія“ будетъ выходить по прежней программѣ и подъ прежнею редак-
ціею, ежедневно, кромѣ чиселъ, слѣдующихъ за воскрес-
ными и праздничными днями.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА

Съ доставкою въ Тифлисъ:

На годъ . . . 3 р. — „
„ полгода . . 2 р. — „
„ 3 мѣсяца . 1 р. 25 к.
„ 1 мѣсяць . — 50 к.

Съ пересылкою иногороднымъ:

На годъ . . . 5 р. — „
„ полгода . . 3 р. — „
„ 3 мѣсяца . 2 р. — „
„ 1 мѣсяць . 1 р. — „

Подписка принимается исключительно въ конторѣ редак-
ціи. Тифлисъ, на Бяратинской улицѣ, домъ Ротинава.
Адресъ для иногородныхъ: Тифлисъ. Въ редакцію газеты
„Тифлисскія Объявленія“.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА
На ежедневную литературно-политическую газету

„КАВКАЗЪ“

на 1886 годъ (41-й годъ изданія).

Въ 1886 году газета „КАВКАЗЪ“ будетъ выходить по прежней программѣ и подъ прежнею редакцію ежед-
невно не исключая и понедѣльниковъ.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА.

Съ доставкою въ Тифлисъ.

На годъ . . . 11 р. 50 к.
„ полгода . . 6 р. — „
„ 3 мѣсяца . 3 р. 50 „
„ 1 мѣсяць . р. 50 „

СЪ ПЕРЕСЫЛКОЮ

По Имперіи по почтовому союзу
13 р. 18 р. 40 к.
7 р. 10 р. — „
4 р. 6 р. — „
1 р. 75 к. . . 2 р. — „

Подписка принимается исключительно въ Конторѣ редакціи.
Тифлисъ, уголъ Головинскаго проспекта и Бяратинской улицы,
домъ Ротинава.

Для иногор. адресовать:

Тифлисъ, Въ Редацію газеты „КАВКАЗЪ“.

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՌԱՆՈՅՈՒՄ

Ի միջի ալոց վաճառվում են հետևեալ նոր հրատարակութիւնները.

1.	Շերվանդադէ՝ Նամուս, եղերական վէպ	1 —
2.	Խալաթեանց՝ Общій очеркъ Армянскихъ сказокъ	— 50
3.	Барацъ՝ Польный курсъ Комерческой бугатерій	5 50
4.	Փէշտիմալճեան՝ Պատմութիւն մարդկային պատմատեան	3 —
5.	Տիւլէնճեան՝ Գործնական Համարակալութիւն	2 75
6.	Յարութիւն վարդապետի Ալամդարեան՝ Չափաքերականք	1 —
7.	Սըբ. Տիտաբ՝ Սերանուշ, վէպ	2 25
8.	Զիլինգերեան՝ Ուղեորութիւն և Կ. Պօլիս	1 35
9.	Արփիարեան՝ Նորավէպք	— 60
10.	Բերբիլ՝ Կեսար և Աստուած	— 20
11.	Քիշիշեանց՝ Յերոդէ Բերոշեանց, կամէզիա	— 50
12.	Պարոն Լըքոքի Տերութիւնը 4 Հատոր	2 75
13.	Մերակտրեան՝ Նկարագրական ուղեորութիւն և Հայ գաւառ	1 —
14.	— Նոյն Հատոր երկրորդ	1 25
15.	Ալլաշվերդեան՝ Ուլնիտ կամ Զէյթուն	1 30
16.	Սրուանձտեան՝ Թորոս Աղբար, Հատոր Բ.	1 50
17.	Պիպեռճեան՝ Ճաշակ արգի Հայ մատենագրութեան	— 65
18.	Մուրատեան՝ Ծաղիկ արգի մատենագրութեան կալմած	1 —
19.	Շմիտթ՝ Գէորգ Վաշինգթօն երկրորդ տիպ	— 60
20.	— Բենիամին Ֆրանկլին երկրորդ տիպ	— 40
21.	Նանչուկ՝ Նան Էրնոստ Սմիլտար	— 20
22.	Հայ դիւցապնուհի մը տպ. Փրթութեան	— 25
23.	Ամիրեանց՝ Մի կաթիլ արիւն	— 20
24.	Բօլլէ՝ Զեռնարի շերամապահութեան	— 10
25.	Մելիք-Նահապարեանց՝ Անմշակ և մշակուած ծառի կեանքը	— 30
26.	Ակաէա պատմական վէպ Հին լուսն. և Հռով. կեանքից	— 50
27.	Գէօթէ՝ Հերման և Գորթէա	1 30
28.	Սուլիսկ՝ Տիկին և նաժիշտ	— 30
29.	Աւետարիտս՝ Հոկայ մըջին	— 40
30.	Աղաւեանց՝ Անահիտ, Հին զրուց	— 50

Օտար քաղաքացիք Ճանապարհածախք ուղարկում են մանկթիւն 15 կ.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА

на грузинскую ежедневную литературно-политическую газету

„ИВЕРІЯ“

Съ 1-го Января будущаго 1886 г. издающійся въ Тифлисѣ ежемѣсячный грузинскій журналъ „Иверія“ преобразовывается въ ежедневную литературно-политическую газету „Иверія“, въ форматѣ листа большихъ ежедневныхъ литературно-политическихъ изданій. Въ программу, утвержденную правительствомъ, входятъ всѣ отдѣлы столичныхъ газетъ по всѣмъ вопросамъ политики, общественной жизни и литературы.

Газета будетъ выходить ежедневно, кромѣ дней, непосредственно слѣдующихъ за воскресными и праздничными днями.

Подписная цена газеты с доставкой и пересылкой:

на 12 мѣсяцевъ	10 р.	— к.	на 6 мѣсяцевъ	6 р.	— к.
„ 11 „	9	50	„ 5 „	5	25
„ 10 „	8	75	„ 4 „	4	75
„ 9 „	8	—	„ 3 „	3	50
„ 8 „	7	25	„ 2 „	2	75
„ 7 „	6	50	„ 1 „	1	50

За границу на годъ 17 руб., на полгода 9 руб. 50 коп.

За переѣзну адресовъ уплачивается: иногороднаго на иногородный—40 коп., городского на иногородный—1 руб.

Подписка принимается не иначе, какъ съ перваго числа каждаго мѣсяца.

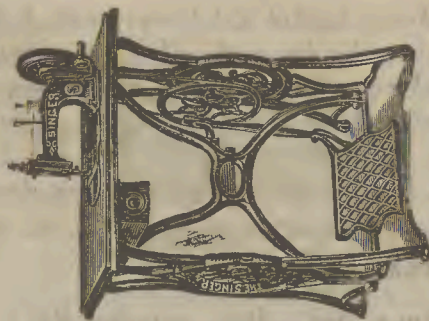
Подписка и объявленія принимаются въ Тифлисѣ, въ помѣщеніи редакціи на Ново-Бebutовской улицѣ въ домѣ Зубалова № 9, въ газетномъ агентствѣ Шавердова, въ Центральномъ книжномъ магазинѣ, Головинскій проспектъ, д. Мириманова и въ книжномъ магазинѣ З. Григурова (д. Зубалова, подъ гостиницею Лондонъ); въ Кутаисѣ—въ книжномъ магазинѣ бр. Чиадзе; въ Батумѣ—у М. Натадзе. Иногородные обращаются съ требованіями:

Тифлисъ. Въ редакцію газеты „ИВЕРІЯ“

Тифлисъ. Въ редакцію газеты „И В Е Р І Я“
Редакторъ-издатель князь Илья Чавчавадзе

Дозв. Ценз. Тифлисъ, 11 Января 1886 г.

Типографія Н. Мартиросіанца.

ԱՄԱՆԱԳԱՅՈՒՄԻ ԳԵՆԵԶԻՍՈՒՄԸ ԶԻԿՆԻ ԿԻՆԵԶԻ ԵՎ ԵՐԱՅԻՄԻ ՆԻԿԻՏԱՆԻՍԻ

Մատակարարում է ամենադերձագույն ճանաչումը նոր կարևորագույն օգնական նոր գործիքներով: Սյա

ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի պատկերասրահում է 504 7,000,000 հատ:

Սա արդէն ամենախառն արդարացի է թէ ինչ լաւ յատկութիւն ունեն Զինգերի խոփախման մեքենաները։

Չափաքանակներ։ Զինգերի խոփախման կարմն քենաները Համաշխարհային Համբաւ ունին, նորա կերպարանցումն իրանց կազմութեամբ, ամբողջ լեւազ, որի պատճառով ուրիշ գործարանատէրեր կեղծում են և յաճախ աւագարկում աշակերտք Զինգերի խոփախման մեքենաներ տեղի։ Այդ պատճառով պարծնում է մ ձեր ոչ շարունակներ նորա վերայ, որ Զինգերի խոփախման կարմն քենաներից ամեն մէկը կը թի վերայ և մամուլի վերայ գրուած են գործարանի մարտնիր և կրում է ունեզօժ տաւերով, The Singer Manufacturing & Co.⁰⁴.

Գ. ՆԱԽԱԳԻՆՅԱՆ Գործիչ, ՏԻԲԻԿԱ, ԳՈՐԺԻՅԱՆ ԿՈՄԻՏԵՍԻ ԿԻՐՈՒՄԻՆԻՍՏԻԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵՍԻ ՆԱԶԱՐԿԱԿԱՆ, ՆԱՀԱՐԿԱԿԱՆ ԴԱՏԱՌԱՆԻՐ ԽԱԿԻՆ

ԲՆԱԿԱՆԱՅԵՐ, ՄԷՔԱՆՏԻՑԸ ՀԱՆ ԳԽՈՒՅ, ԽՈՂԻ ԱՆՊԱՎԼԻ: ԳՆԱԴԱՅԻՆ, ԲՈՂԱՍԻ ՀԱՆ-
17-24

[illegible]